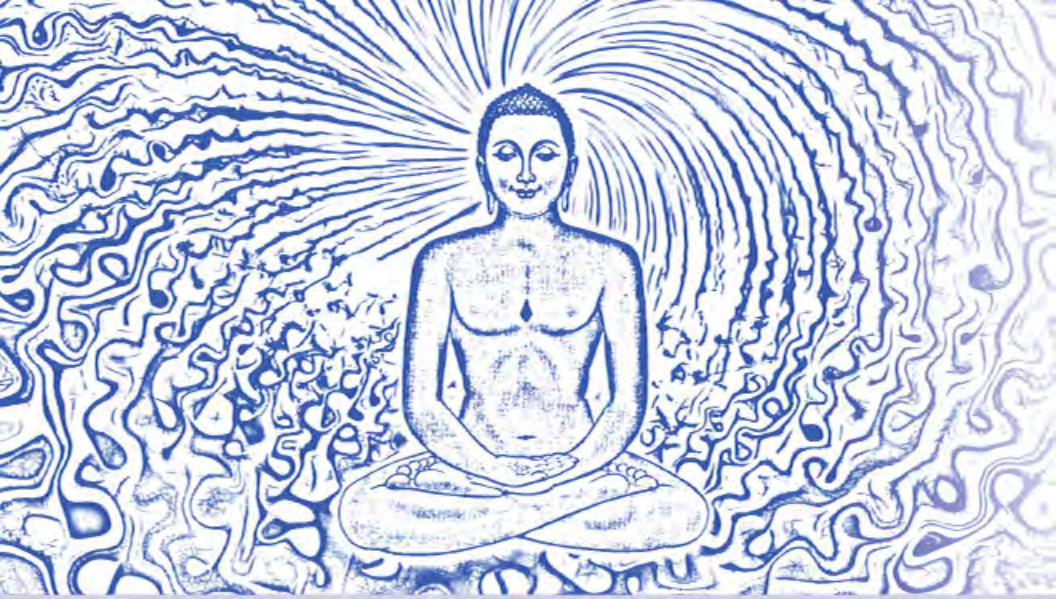

इच्छानुभूति

आचार्य यशोविजयसूरि

નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન

દેવ, ગુરૂ અને શાસ્ત્ર ઉપરની શ્રદ્ધા તે વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શન છે. આ શ્રદ્ધા જ્ઞાનયુક્ત અને સ્થિર હોય છતાં તે પરદ્રવ્યમાં છે.

સ્વદ્રવ્યની ઓળખાણ કરવા માટે તે સહાયક છે. જેના આધારે સ્વદ્રવ્યની ઓળખાણ અને અનુભૂતિ થાય છે, તે નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન છે. પારકાનું સુખ જોઈ આપણે સુખ અનુભવીએ તે અને જાતે જે સુખ અનુભવીએ, તે બે વચ્ચે જે અંતર છે, તે અંતર વ્યવહાર અને નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન વચ્ચે રહેલું છે.

એક સુખના સમુદ્રની આસપાસ ભમે છે, બીજો સુખસમુદ્રમાં ડૂબકી મારે છે.

નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન = જેવી શ્રદ્ધા તેવી અનુભૂતિ = એક - અખંડ એવા આત્માનો એક સમયે અનુભવ.

તેને નિર્વિકલ્પ અનુભૂતિ પણ કહી શકાય. એ આત્મગુણ છે. ગુણ ગુણીથી જુદો ન હોય. વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શન શુભ આત્મપરિણામરૂપ છે.

તેને તત્ત્વરૂચિ, પ્રશસ્તરાગાદિ શબ્દોથી ય સંબોધી શકાય.

અવિરતિ અને પ્રમાદદોષ છે, ત્યાં સુધી નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શનની અનુભૂતિ આવે અને જાય, પછીના ગુણસ્થાને તે સ્થિર થાય છે.

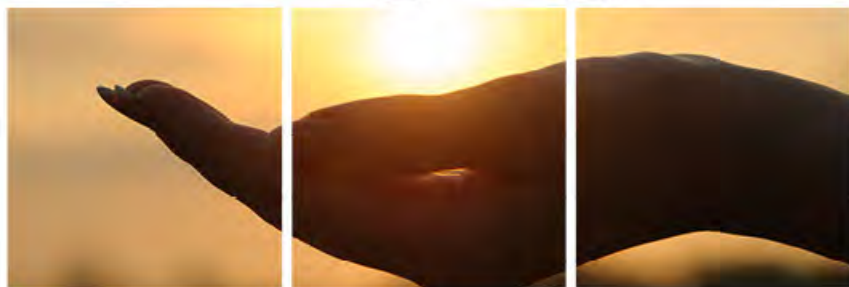
વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શન = શ્રદ્ધા, જોવું, આત્મજાગૃતિ થવી.

નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન = સમ્યક્ જોવું, સમ્યગ્ભાન થવું, સમ્યગ્જાગૃતિ થવી વગેરે.

(હસ્તાક્ષરનું અક્ષયપાત્ર
ભાગ - 27, પૃષ્ઠ નં. 4-5)

સ્વાનુભૂતિ

આચાર્ય યશોવિજયસૂરિ

તારક છાયા

શ્રી શંભેશ્વર પાર્શ્વનાથ દાદા

શ્રી ઝીઝુવાડામંડન શાંતિનાથ દાદા

દિવ્ય આશિષ

પૂજ્યપાદ, વગનરિદ્ધ યુગપુરુષ આ.ભ. શ્રીમદ્વિજય સિદ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજા

પૂજ્યપાદ, નિઃસ્પૃહશિરોમણિ મુનિપ્રવરશ્રી વિનયવિજયજી મહારાજા

પૂજ્યપાદ, ભક્તિયોગાર્ચાર્ય, સંયમૈકદૃષ્ટિ આ.ભ. શ્રીમદ્વિજય ભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા

પૂજ્યપાદ, વિદ્વદ્વર્ય મુનિપ્રવરશ્રી જનકવિજયજી મહારાજા

પૂજ્યપાદ, સંયમૈકનિષ્ઠ મુનિપ્રવરશ્રી હર્ષિકારવિજયજી મહારાજા

પૂજ્યપાદ, તપસ્વિરત્ન મુનિપ્રવરશ્રી વિલાસવિજયજી મહારાજા

પૂજ્યપાદ, શાસનધુરીણ આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્વિજય ઝંકારસૂરીશ્વરજી મહારાજા

પૂજ્યપાદ, વર્ધમાનતપોનિધિ આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્વિજય ભદ્રંકરસૂરીશ્વરજી મહારાજા

પૂજ્યપાદ, પ્રશાન્તમૂર્તિ આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્વિજય અરવિન્દસૂરીશ્વરજી મહારાજા

પૂજ્યપાદ, આગમપ્રજ્ઞ શ્રુતસ્થવિર પ્રવર્તક મુનિપ્રવરશ્રી જંભૂવિજયજી મહારાજા

પૂજ્યપાદ, આરાધનારત્ન મુનિરાજશ્રી જિનચન્દ્રવિજયજી મહારાજા

પૂ. સાધ્વીજી કલ્પલતાત્રીજી મહારાજ (માતૃશ્રી મહારાજ)

પ્રાપ્તિસ્થાન

આચાર્યશ્રી ઝંકારસૂરિ જ્ઞાનમંદિર ગ્રંથાવલિ... 142

પ્રકાશક : આચાર્યશ્રી ઝંકારસૂરિ આરાધના ભવન, ગોપીપુરા, સુરત

પ્રકાશન વર્ષ : વિ.સં. ૨૦૭૬ • નકલ : ૨૦૦૦ મૂલ્ય : રૂ 50 • આવૃત્તિ : દ્વિતીય

આચાર્યશ્રી ઝંકારસૂરિ આરાધના ભવન, ગોપીપુરા, સુરત

સેવંતીલાલ એ. મહેતા મો. 98241 52727

આચાર્ય શ્રી ઝંકારસૂરિ આરાધના ભવન, પાલડી, અમદાવાદ.

સુરેશભાઈ કે. મહેતા, ફોન : 26580053 મો. 94293 55953

ભિર્જાતીર્થ (શ્રી વિજયભદ્ર ચેરટેબલ ટ્રસ્ટ), ગુજરાત. ફોન : (2744) 233129

જીગર ધીરુભાઈ વડેયા, બાંદ્રા, મુંબઈ. ફોન : 9820575677

ઉમેશભાઈ ગાલા, માટુંગા, મુંબઈ. ફોન : (022) 24149600

મહ્ટી ગ્રાફિક્સ, મુંબઈ. ફોન : (022) 23884222 / 8080806736

અનુક્રમણિકા

સ્વાનુભૂતિનો અરુણોદય | 1

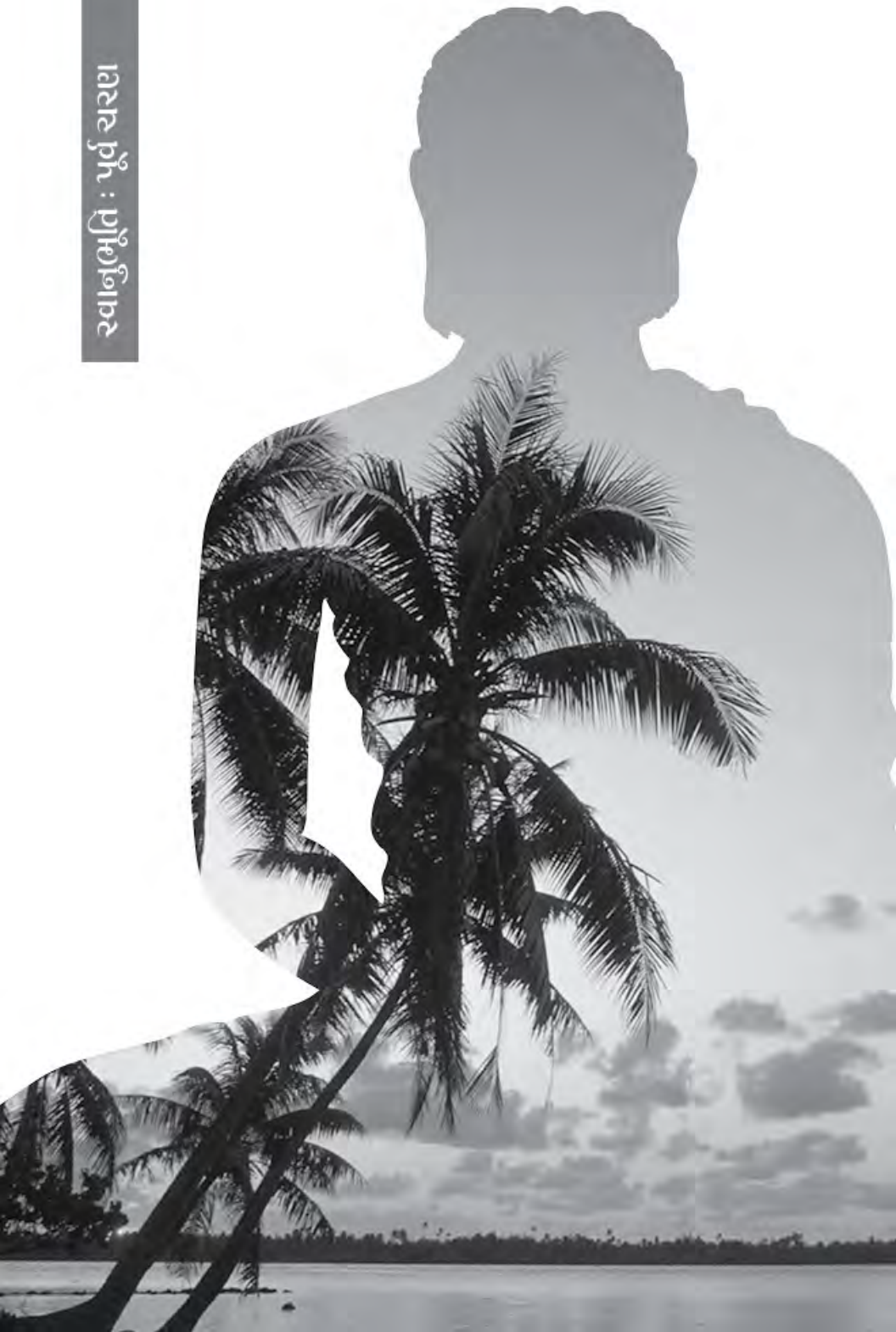
સ્વાનુભૂતિનો સૂર્યોદય | 17

સ્વાનુભૂતિનું મધ્યાહન | 37

પરિશિષ્ટ : સ્વાનુભૂતિમાં
પ્રવેશ અને સ્થિરતા માટે વાંચન વિશેષ | 54

स्वानुभूति : पूर्व चरणा

1 સ્વાનુભૂતિનો અરુણોદય

સૂર્યોદયની પહેલાં હોય છે અરુણોદય. ભળભાંખળું અજવાળું ત્યારે રેલાય. અરુણોદય સૂર્યના આગમનની છડી પોકારે છે.

‘મારી ભીતર અધ્યાત્મનો/સ્વાનુભૂતિનો સૂર્ય ઊગી ગયો છે’ આવી પૂજ્ય રામવિજય મહારાજની અનુભૂતિમઢી અભિવ્યક્તિની પૂર્વ ક્ષણો તે આન્તરિક અરુણોદય.^૧

અરુણોદય, સૂર્યોદય અને સૂર્યનું મધ્યાકાશે પ્રકાશવું; આ ત્રણ અવસ્થાઓને આપણે આ રીતે સમજીશું :

સ્વાનુભૂતિ : પૂર્વ ચરણ (અરુણોદય)

સ્વાનુભૂતિ : મધ્ય ચરણ (સૂર્યોદય)

સ્વાનુભૂતિ : ઉત્તર ચરણ (મધ્યાહ્ન)

ક્રમશઃ ત્રણે ચરણોને જોઈએ.

૧. અધ્યાત્મ રવિ ઊઘ્યો મુજ ઘટ... – શાન્તિ જિન સ્તવના

સ્વાનુભૂતિના પૂર્વ ગરણે સાધકના હૃદયમાં એક
ઘમ્મરવલોણું ચાલે છે : ‘હું કોણ? હું કોણ? હું કોણ?’

નિષેધાત્મક લયમાં સરસ ઉત્તર સાધક ભણી વહી આવ્યો :

‘દેહ મન વચન પુદ્ગલ થકી,

કર્મથી ભિન્ન તુજ રૂપ રે...’^૧

સાધકના સ્તર પર એનો

અનુવાદ આવો થશે :

હું દેહથી ભિન્ન છું.

હું મનથી અલગ છું.

હું શબ્દથી ભિન્ન છું.

હું પુદ્ગલથી ભિન્ન છું.

હું કર્મથી ભિન્ન સંઘટના છું.

આ વાતને વારંવાર દોહરાવવી છે :

I’m a bodiless experience.

I’m a mindless experience.

I’m a speechless experience.

આ ભેદજ્ઞાનનાં સૂત્રો છે.

‘હું શરીર નથી’ આ વાત તમને દેહાધ્યાસથી પર
બનાવી શકે.

શરીર અને નામના સંમિશ્રણ પર ‘હું’ની પટ્ટી
ગીપકાવી દેવામાં આવી. પછી શું થયું? રાગ-દ્વેષ-
અહંકારની શૃંગલા ચાલુ થઈ ગઈ.

૧. અમૃતવેલની સજ્જાપ; મહો. યશોવિજયજી

‘મને આણે સારો કહ્યો!...’ અહંકાર. પોતાને સારી વ્યક્તિ કહેનાર પર ગમો, બીજા પર આણગમો...

પણ આ ‘હું’ને જ બદલી નાખવામાં આવે તો...? કેટલી બધી જફા ઓછી થઈ જાય.

હું એટલે આનંદધન ગૈતન્ય. આનંદનું નિરંતર વહેતું ઝરણું મારી ભીતર દોડી રહ્યું છે.

હવે કોઈ ગાળોનો વરસાદ કદાચ વરસાવે; તોય આ ‘હું’ને એની અસર કઈ રીતે થાય?

‘સમાધિ શતક’ કહે છે : ‘દેખે સો ગૈતન નહિ, ગૈતન નાંહિ દેખાય; રોષ તોષ કિનસું કરે, આપ હિ આપ બુઝાય...’

ગાળો આપનાર કોણ છે?

એ ગૈતન્ય તત્ત્વ છે?

તું દેખે છે એ ગૈતન્ય નથી. ગૈતન્ય તો દેખાતું નથી... તો તું ગુસ્સો કોનાથી કરે છે?

કોધ છૂ!

યક્ષપ્રશ્ન આ રહેશે : ‘હું’ને કઈ રીતે બદલવું?

ખરેખર તો એ બહુ સહેલું છે.

સ્વામી રામ પોતાના શરીર માટે રામ શબ્દનો ઉપયોગ કરતા. પોતાના નિર્મલ ગૈતન્ય માટે તેઓ ‘હું’ શબ્દને પ્રયોજતા.

એકવાર તેઓ બહારથી આશ્રમે આવ્યા. હસતા હતા. કો’કે પૂછ્યું : ‘શું થયું?’ એમણે કહ્યું : ‘આજે તો મજા આવી. એક ભાઈ રામને ગાળો આપતા હતા. હું જોતો હતો.’

એક ત્રિકોણ એમણે ઊભો કર્યો : ગાળ આપનાર, ગાળ ખાનાર અને ગાળને જોનાર...

તમે માત્ર દ્રષ્ટા છો.

શરીર ખાય છે, તમે જુઓ છો.

હું એક ગેરન્ટી કાર્ડ આપતો હોઉં છું. તમે ખાવ છો. તમારા મનને મઝાની કોઈ સ્તવનાની પંક્તિમાં મૂકો. હવે હાથમાં કોળિયો ભરાશે અને એ મોઢામાં જ ઠલવાશે. હવે શરીર આ કામ કરી લેતું હોય તો તમારે ત્યાં - ભોજનની ક્રિયામાં હાજર રહેવાની જરૂર ખરી?

પૂજ્યપાદ આચાર્ય ભગવંત પ્રેમસૂરિ દાદા એકવાર વાપરવા બેઠેલા; પગારોક મુનિવરો સાથે. ગુરુદેવને થયું : આ મારા શિષ્યો; ત્યાગી, વિરાગી... પણ ભોજનમાં એમને આસક્તિ તો નહિ આવી જાય ને?

એમણે મુનિવરોને ગોગરી વાપરતાં પૂર્વે એક પ્રશ્ન પૂછ્યો. કર્મશાસ્ત્રનો કોઈ જટિલ પ્રશ્ન હતો. દાદાએ કહ્યું : આનો જવાબ સૌથી પહેલાં કોણ લાવે છે, તે જોઈએ.

બધા મુનિવરો ગોગરી વાપરવાનું શરૂ કરે છે. શરીર આહાર લે છે. મન પેલા પ્રશ્નમાં છે. મન રોટલી-શાકમાં નથી.

એક મુનિવર ગોગરી પછી ગુરુદેવને આવીને ઉત્તર કહે છે.

ઉત્તર સાગો છે. ગુરુદેવ એમને આશિષ આપે છે. પણ મનમાં ગુરુદેવ કહે છે : જવાબ ન આપનારા પણ મારી પરીક્ષામાંથી ઉત્તીર્ણ થયેલા જ છે. કારણ કે મારો ઉદ્દેશ ભોજનના રાગમાં તમને ન જવા દેવાનો હતો.

ભેદજ્ઞાનનો અભ્યાસ જેટલો ઊંડો જશે, તેટલી માત્રામાં આનંદવનતાની દિશામાં પગ મંડાશે.

શાસ્ત્રવચન છે : ‘જેટલા મહાપુરુષો સિદ્ધિપદને પામ્યા છે; તેમની મુક્તિનું કારણ ભેદજ્ઞાનાભ્યાસ છે.’^૧

એટલે કે, ભેદજ્ઞાનાભ્યાસથી જે આન્તર યાત્રા શરૂ થાય છે, તે સ્વાનુભૂતિ અપાવી મોક્ષ - સ્વાનુભૂતિના શિખર સુધી પહોંચાડે છે.

૧. યે યાવન્તો દ્વસ્તબન્ધા અમૂવન્, ભેદજ્ઞાનાભ્યાસ એવાત્ર વીજમ્।। - અધ્યાત્મવિન્દુ

ભેદજ્ઞાનનો અભ્યાસ, જરૂર, પ્રારંભમાં અનુપ્રેક્ષાથી થશે : ‘હું બધાથી ભિન્ન છું, ભિન્ન છું...’

પણ ધીરે-ધીરે અનુભૂતિ તરફ એ અનુપ્રેક્ષા ઢળવી જોઈએ. અનુપ્રેક્ષા સુધી જ એ સીમિત રહી જાય તો ચાલે નહિ.

આ અનુપ્રેક્ષાને અનુભૂતિમાં ઢાળવા માટે જ બાવીસ પરિપહો છે. ઠંડી સહન થાય, ગરમી સહન થાય, રોગો પણ આવે... પરંતુ એ કશાની અસર મન પર ન પડે. સહજ રીતે એ ચાલ્યા કરે.

આ જ સંદર્ભમાં પૂજ્ય પદ્મવિજય મહારાજનું વચન આવ્યું : ‘પરિપહ સહનાદિક પરકારા, એ સબ હૈ વ્યવહારા; નિશ્ચય નિજગુણ કરણ ઉદારા, લહત ઉત્તમ ભવપારા...’

પરિપહોને સહન કરવાની વ્યવહાર સાધના નિજગુણ સ્થિરતારૂપ નિશ્ચય સાધનામાં ફેરવાય છે.

હવે ભીતર જવામાં અનિવાર્ય રૂપે આવી પડતા રોગો કે ઠંડી, ગરમી કે મરુછર... કશું જ અવરોધરૂપ બનતું નથી.

દેહાધ્યાસ શિથિલ બન્યો ને!

સાધનામાં આવતો મોટો અવરોધ નાનો થયો!

દેહાધ્યાસની શિથિલતાથી જ ‘હું એટલે શુદ્ધ ચૈતન્ય’ એ લય પકડાશે.

‘હું’ બદલાયું એટલે ગુણો જ મારા છે... રાગ, દ્વેષ આદિ તો વિભાવ છે એ સ્પષ્ટ થશે.

ગુણોમાં લસરવાની/વિહરવાની મજા ચાલુ!

આ જ લય ભગવાન ઉમાસ્વાતિજીએ લીધો : પ્રભુના માર્ગ (નિશ્ચય) પરથી ચ્યુત ન થવાય તે માટે અને નિર્જરા માટે પરિપહો છે.^૨

પહેલાં, સાધક પરિપહોને સહન કરે છે. પછી એને માણે છે. અને પછી માત્ર

૨. માર્ગાચ્યવન-નિર્જરાર્થ પરિષોદ્ભવ્યાઃ પરિષહાઃ। -તત્ત્વાર્થ

એ એવી ઘટનામાં ફેરવાય છે પરિપહો; જેને સાધક માત્ર જુએ છે.

પવિત્ર ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના પરિપહ અધ્યયનમાં એક મુનિનો આ દ્રષ્ટાભાવ બતાવવામાં આવ્યો છે : કોઈ તલવારથી શરીરને ખતમ કરે તોય શું? આત્મા તો અમર જ છે ને!^૧

આ દ્રષ્ટાભાવ સાધકને જીવદ્વેષ અને અહંકાર (મેં ઉપસર્ગ સહન કેવો કર્યો!) આદિથી પર ઉઠાવે છે.

ભેદજ્ઞાનાભ્યાસ...

આ અભ્યાસને ઊંડે, ઊંડે ઉતારો. જેથી 'હું એટલે શરીર'ની અગણિત જન્મોની ભ્રમાણાનો ભાંગીને ભુક્કો થઈ જાય...

એવા સાધકની ભાષા પણ બદલાઈ જશે. એ નહિ કહે કે, મને તાવ આવ્યો છે; એ કહેશે : શરીરને તાવ આવ્યો છે.

પૂજ્ય ધર્મધુરન્ધરસૂરિ મહારાજને ગળાનું કેન્સર થયેલ. હું સાહેબજીની શાતા પૂછવા ગયેલો. તેમના ચહેરા પર એ જ મુસ્કાન, એ જ આનંદ હતો; જે મેં પહેલાં જોયેલ.

મેં શાતા પૂછી. કેન્સર અંગે મારી ચિન્તા દર્શાવી...

મને સાહેબ કહે : યશોવિજય! તું આ બોલે છે? કેન્સર શરીરને... મારે શું? હું તો નિરવધિ આનંદના સમંદરમાં મગ્ન છું.

આ ભેદજ્ઞાનાભ્યાસ સાધકની સાધનાને એ બિન્દુ પર લઈ જશે કે વૈભાવિક - પર તરફ ખૂલતાં કોઈ પણ કાર્યોમાં પોતાનું કર્તૃત્વ ન રહી શકે; એ ચિંતન શરૂ થશે.

ખાવાની કે બોલવાની ક્રિયા શરીર કરે છે... વિચારવાની પ્રક્રિયા મન કરે છે. હું તો માત્ર જોનાર છું.

આ રીતે, ભેદજ્ઞાનાભ્યાસ, સાધકને પરના કર્તૃત્વમાંથી મુક્તિ આપશે. રહેશે માત્ર દ્રષ્ટાભાવ.

૧. પાત્થિ જીવસ્સ ણાસોત્તિ, એવં પેહેજ્ઞ સંજણ

અષ્ટાવક ઋષિએ જનક રાજાને આપેલ સાધનાસૂત્ર યાદ આવી જાય : તું માત્ર દ્રષ્ટા છે અને એથી લગભગ મુક્ત દશામાં તું છે. તને કર્મબંધ ત્યારે થાય છે, જ્યારે તું દ્રષ્ટા તરીકે ('હું' તરીકે) શરીર આદિને દેખે છે.^૨

મહોપાધ્યાય યશોવિજય મહારાજ આ જ સૂત્રને આ રીતે આપે છે : આત્મદર્શનનો ઇચ્છુક સાધક જ્ઞાન વડે અન્તર્મુખ બને. એવો અન્તર્મુખ દ્રષ્ટા માત્ર જોવાની પળોમાં જ હોય છે. આથી દૃશ્યો જોડે એનો સંબંધ રચાતો નથી. આ દ્રષ્ટાભાવ એ જ એનો મોક્ષ (મોક્ષપથ) છે. અને જો સાધક, ભ્રમણાને વશ, દૃશ્યો જોડે રાગાત્મક કે દ્વેષાત્મક સંબંધ બાંધે તો તે એનો સંસાર (સંસારપથ) છે.

જરૂર, અત્યારના પડાવે, સાધકનો દ્રષ્ટાભાવ પ્રારંભિક તબક્કામાં છે. પણ જ્યારે એ બહુ જ ઊંચાઈ પર જશે ત્યારે દ્રષ્ટા અને દૃશ્યો વચ્ચે કોઈ સંબંધ નહિ હોય.

જે ક્ષણે દ્રષ્ટાનો રસ દૃશ્ય જગતમાંથી ગયો; એ જ ક્ષણથી, દૃશ્યજગત - બહારની દુનિયા એના માટે નથી.

સંત નિસર્ગદત્તજીને એક જિજ્ઞાસુએ પૂછેલું : આપ અન્તઃપ્રતિષ્ઠિત છો. અમે લોકો બહારના જગતમાં છીએ. બહારથી અંદર આવવાનો માર્ગ કયો?^૩

નિસર્ગદત્તજીએ કહ્યું : બહાર જેવું કંઈ છે જ નહિ. માર્ગની વાત ક્યાં કરો છો?

અષ્ટાવક ઋષિ આ જ લયમાં કહે છે :

ઘ્રાત્મનો દર્શનં તસ્ય, યદ્ દૃષ્ટમવલંબતે।

ધીરાસ્તુ તં ન પશ્યન્તિ, પશ્યન્ત્યાત્માનમવ્યયમ્॥

તેને આત્મદર્શન ક્યાં છે? જે બહારનાં દૃશ્યોને જ જોઈ રહ્યો છે, સાધકો દૃશ્યોને જોતા નથી. તેઓ અમર તત્ત્વને જ જુએ છે.

૨. एको द्रष्टासि सर्वस्य, मुक्तप्रायोसि सर्वदा।

अयमेव हि ते बन्धो, द्रष्टारं पश्यसीतरम्॥ - अष्टावक्र गीता

૩. तेनात्मदर्शनाकांक्षी, ज्ञानेनान्तर्मुखो भवेत्।

द्रष्टृर्द्रष्टात्मता मुक्तिः, दृश्यैकात्म्यं भवभ्रमः॥ - अध्यात्मोपनिषद्

૪. I am that - by Nisargadattaji

દ્રષ્ટાભાવ.

માત્ર જોવાનું.

બીજા સંદર્ભમાં કહીએ તો, માત્ર વર્તમાનમાં રહેવાનો અભ્યાસ કરવો.

વિચારો તમને યા તો ભૂતકાળમાં લઈ જશે, યા તો ભવિષ્યકાળમાં. વર્તમાન ક્ષણોમાં ઉદારીનભાવે રહેવા માટે વિચારોનું કોઈ પ્રયોજન નથી.

એટલે, વિચારો નથી અને તમે છો. આ અવસ્થા તે દ્રષ્ટાભાવ. આ દશા તે વર્તમાન યોગ.

દ્રષ્ટાભાવનો અભ્યાસ.

તમે એ ક્ષણોમાં ઘટનાઓને માત્ર જાણો છો, જુઓ છો. એ ઘટના સારી કે ખરાબ છે એવો વિચાર તમારા મનમાં નથી હોતો.

આપણી કલ્પનાઓથી મુક્ત રીતે, પદાર્થ કે ઘટનાને જેવી છે, તેવી જોવી; તે દ્રષ્ટાભાવનો અભ્યાસ.

તમારા અહંકારને પુષ્ટ કરે તેવા શબ્દો તમને સારા લાગે છે... તમારા અહંકારને તોડનાર શબ્દો તમને ગમતા નથી.

અરે ભાઈ! શબ્દ તો આખરે શબ્દ જ છે. એના પર ગમા અને અણગમાનું સ્ટીકર કેમ ચોંટાડો છો?

શબ્દો પૌદ્ગલિક સંઘટના છે. તમે ચૈતન્યમૂર્તિ છો. તમારે અને પૌદ્ગલિક ઘટનાને સંબંધ શો?

ઘટનાઓમાં છે પણ શું?

તમે ઘટનાથી પ્રભાવિત કેમ થાવ છો એનું જ્ઞાનીઓને આશ્ચર્ય થાય છે.

રમાણ મહર્ષિને પૂછવામાં આવેલું કે આપ જ્યાં પધારો છો, ત્યાં લોકો ફૂલહારથી આપને લાદી દેતા હોય છે. આપને એ કેવું લાગે?

મહર્ષિ હસ્યા. એમણે કહ્યું : ભગવાનના રથને જે બળદ જોડાય, તેને પણ

લોકો ફૂલહાર ચઢાવે. પણ શું થાય? બળદને એટલો ભાર વધે!

વિચારો વગરનું, વસ્તુનું અત્રાન્ત દર્શન તે દ્રષ્ટાભાવ.

આ દ્રષ્ટાભાવનો અભ્યાસ જેમ વધે તેમ આન્તર્યાત્રા વેગ પકડે; વિકલ્પોનું બળ ઘટવાથી કર્મબંધ તેવો ન થાય, જેવો પહેલાં થતો હતો.

મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજય મહારાજ કહે છે કે તમારું મન વિકલ્પવિહોણું બન્યું તો કર્મબંધ બહુ જ ઓછો.^૧

એક પ્રશ્ન સાધકને વારંવાર થાય છે... નિર્વિચાર/નિર્વિકલ્પ બનવું એ તો સાધ્ય છે જ. કારણ કે તો જ દ્રષ્ટાભાવનો અભ્યાસ આગળ વધશે. પણ નિર્વિચાર બનવું શી રીતે?

(રાગ-દ્વેષ-અહંકારયુક્ત વિચારને વિકલ્પ કહેવાય છે. સહજ જિજ્ઞાસાથી ઊઠેલ વિચાર તે વિચાર છે.

જેમ કે, કોઈ વ્યક્તિ તમારા ખંડમાં પ્રવેશી. તમે એને ઓળખતા નથી. તો સહજ જિજ્ઞાસાવશ વિચાર આવશે; ‘આ કોણ?’

પણ બીજી વ્યક્તિ એવી પ્રવેશે છે, જેના પર તમને તિરસ્કાર છે. તમારી જાગૃતિ મંદ હોય તો એ તિરસ્કાર ભાવ ત્યારે પ્રગટ અને પ્રબળ બને; આ વિકલ્પ.)

નિર્વિકલ્પ/નિર્વિચાર બનવા માટે આ ઉપાયો છે :

૧) વિચારો/વિઠલ્પોને જોવા. તેમાં ભળવું નહિ.

વિકલ્પોમાં ભળવાનો આશય છે : એની અસરમાં આવવું. જોવાનો મતલબ છે : એ વિકલ્પોને કારણે ભીતર રાગ-દ્વેષ-અહંકાર ન ઊઠે તેમ થાય.

૧. નિર્વિકલ્પ ઉપયોગમાં, નહિ કર્મનો ચારો. - સવાસો ગાથાનું સ્તવન

પર્વત પર, જંગલમાં આગ લાગે છે ત્યારે વીસ-પચીસ કિલોમીટર દૂરથી એ દેખાય છે. પણ એની અસર - ગરમી વગેરે - દેખનાર પર થતી નથી.

પણ, તાપણની સાવ નજીક બેસેલ માણસને આગની ગરમીનો અનુભવ થશે.

વિકલ્પોને જોનારની અનુભૂતિ આ હશે : વિકલ્પ વિકલ્પ છે. હું હું છું. વિકલ્પો મનની દેણ છે. હું મનથી ઉપર ઊઠેલ ચૈતન્યસભર અસ્તિત્વ છું.

તમે ચા પી રહ્યા છો. (ના. તમારું શરીર ચા પીએ છે!) ચા ટેસ્ટી છે. તમારું સંજ્ઞાપ્રભાવિત મન આસક્તિની ધારામાં દોડે છે, પણ એ સમયે મારે આસક્તિમાં ન જવું જોઈએ; આવું જે વિચારે છે, તે તમે છો. આ દ્રષ્ટા બનવાની પ્રક્રિયા.

એટલે કે, તમારી ભીતર વહેતી આસક્તિની ધારામાં તમે વહ્યા, તો તમે તેમાં ભળી ગયા કહેવાવ. અને તમારી ભીતર ઊઠેલ આસક્તિના તમે માત્ર જોનાર બન્યા તો દ્રષ્ટા.

પૂજ્ય શિદાનન્દજી મહારાજે રૂપરથ ધ્યાનની વાત આ રીતે કરી છે :

‘રહત વિકાર સ્વરૂપ નિહારી, તાકી સંગત મનસા ધારી;

નિજ ગુણ અંશ લહે જબ કોય, પ્રથમ ભેદ (રૂપરથ) તિણિ અવસર હોય...’

ભીતર રાગ કે દ્વેષ ઊઠ્યો; હવે એને જુઓ. અહંકાર ઉદિત થયો તો એને પણ જુઓ. માત્ર જુઓ. કઈ રીતે? એક તટસ્થ વ્યક્તિ બીજી વ્યક્તિમાં રહેલ રાગ, દ્વેષ કે અહંકારને દેખો, એ રીતે દેખો. તમારી ભીતર રાગ વગેરે ઉત્પન્ન થયા. જુઓ... પણ માત્ર જુઓ. દ્રષ્ટાભાવ તમને મળ્યો.

એ ક્ષણે એ આસક્તિ આદિના વિચારો દૃશ્ય બનશે. તમે દ્રષ્ટા બનશો. દૃશ્ય અને દ્રષ્ટા તો અલગ જ રહેશે. મારી સામે ટેબલ, નોટ, પેન બધું છે. હું એ બધાનો અત્યારે ઉપયોગ પણ કરી રહ્યો છું. પણ એ દૃશ્ય છે. હું દ્રષ્ટા છું.

આચાર્યશ્રી કુન્દકુન્દાચાર્યજીએ સમયસાર સૂત્રમાં કહ્યું : ક્રોધ ક્રોધમાં રહે. મારે ને એને શું લેવાદેવા? મારી ભીતર તો છે મારા ક્ષમા, વીતરાગ દશા આદિ ગુણો જ.^૧

૧. कोहे कोहो। - समयसार सूत्र

તો, વિચારોને તમે જુઓ છો, એમાં તમે ભળતા નથી. એ કારણે વિકલ્પો સાથેનો તમારો સંબંધ તૂટતો જાય છે. પરિણામે, નિર્વિકલ્પતાની દિશામાં તમે આગળ વધો છો.

૨) વિચારોનો પ્રવાહ સતત ચાલુ છે. તો, નાનકડા મંત્રને ભાષ્યજાપમાં (સહેજ મોટેથી/loudly ઉચ્ચારમાં) લ્યો.

‘નમો અરિહંતાણં’ પદ તમે લો છો; ભાષ્યજાપમાં; તો એ પદ વિચારોની ગતિને તોડનાર બની રહે છે. મઝાનું સ્પીડ બ્રેકર.

૩) ૧૦ મિનિટ શાન્ત ચિત્તે બેસો : શરીર ટટ્ટાર રાખીને, આંખો બંધ કરીને.

માત્ર શાન્ત ચિત્તે બેસવું છે. કદાચ વિચાર આવી જશે તો એ જોવાઈ જશે. તમે શાન્ત ચિત્તે બેઠા રહેશો.

શરૂઆતમાં, ૧૦-૧૦ મિનિટની જ બેઠકો કરવી છે. હા, દિવસમાં ત્રણ-ચારવાર કરો; નિયમિત રૂપે.

એકાદ મહિનાના અનુભવે એવું થશે કે ગુસ્સો મનમાં ઊછળ્યો; તમે એ વખતે શાન્ત મુદ્રામાં બેસી જશો તો ગુસ્સો તરત શમી જશે.

તમારા આવેગોને ઓફ કરવા માટેની એક સ્વિચ તમને મળી જશે.

૪) કાંટાથી કાંટો નીકળે તેમ વિચારોથી વિચારોને/વિકલ્પોને હાંડી કાઢો.

વિકલ્પો ખરેખર કામના છે ખરા? જો એ નકામા જ હોય તો સાધક પોતાનો સમય અને શક્તિ તેમાં શા માટે વાપરે?

વિચારવાનું કામ મનનું છે. તમારું કામ જોવાનું છે.

શુભ વિચારો હોય અને તમારી સાધનાને ઊગ્રતા હોય તો એમાં વહો. પણ એક મોનિટરિંગ સિસ્ટમ વ્યવસ્થિત જોઈએ. જે ક્ષણે મન અશુભ વિચારોમાં વહે, તમે એને રોકી શકો.

માત્ર જુઓ.

વિચારો નહિ. તમારા વિચારો લગભગ તમને રાગ-દ્વેષમાં લઈ જશે. વિચારો મનની પ્રક્રિયા છે. જોવું, જાણવું એ આત્માનો સ્વભાવ છે.

માત્ર જુઓ.

માત્ર શાન્ત ચિત્તે બેસી રહેવું.

આ માત્ર/only થોડુંક અઘરું છે. સાધનાના ક્ષેત્રે જ નહિ; ભૌતિક ક્ષેત્રે પણ.

પાછળની વાતને આજનો મનોવૈજ્ઞાનિક પણ પુષ્ટ કરે છે. એ કહે છે કે આજનો મનુષ્ય માત્ર/only એક પણ કાર્ય કરતો નથી. એ ઘરે દશ વાગ્યે જમતો હોય છે ત્યારે માત્ર જમતો નથી. ઑફિસના વિચારો એ કરે છે. સાંજે એ ઑફિસેથી ઘરે આવે છે ત્યારે, શરીર જ એનું ઘરમાં હોય છે. એનું મન ઑફિસના વિચારોમાં હોય છે. અને એથી, ઘરે આવ્યા પછી એ પોતાનાં બાળકો જોડે મુક્ત મને વાતગીત પણ કરી શકતો નથી. ઑફિસે જાય ત્યારે ઘરના વિચારો. ઘરે આવે ત્યારે ઑફિસના વિચારો... એક ચક્ક માલ્યા કરે છે વિચારોનું...

એક બુદ્ધિજીવી સાધક તરીકે તમે જુઓ તો ખરા, કે આ વિચારો તમને ઉપયોગી છે?

સાધનામાર્ગમાં એક સરસ વાત આવે છે કે કોઈ પણ શુભ ક્રિયા તમે કરતા હો - સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, પ્રભુભક્તિ આદિ - ત્યારે બીજી શુભ ક્રિયાના પણ વિચારો ન આવવા જોઈએ. કારણ કે એ વિચારો તમારી તે ક્રિયામાં રહેવી જોઈતી તન્મયતાને તોડશે.

તન્મયતા - કોઈ પણ ક્રિયામાં આવેલી - ને આપણી પરંપરા સાધન એકાગ્રતા કહે છે.

જાપમાં તમે તક્ષીન બન્યા, તો ત્યારે તમારું મન સંપૂર્ણતયા એ મંત્રમાં રોકાયું. આ સંપૂર્ણતા/ટોટાલિટી બહુ જ મહત્વપૂર્ણ છે.

જે મન વિભાવોને સમર્પિત થયેલું, તે શુભયોગોને સમર્પિત થયું.

છતાં, આ સાધન એકાગ્રતા છે. આપણા માટે આવશ્યક છે સાધ્ય એકાગ્રતા... સ્વગુણ કે સ્વ-રૂપમાં ડૂબી જવાય તેવી એકાગ્રતા.

સ્વમાં ડૂબનાર વ્યક્તિત્વને પરમાં રસ હોતો જ નથી.

બુદ્ધ ભગવાનના જીવનની પ્યારી ઘટના યાદ આવે. તેઓ કોઈક શિલાતલ પર બેઠા હતા. માત્ર બેઠા હતા. 'just sitting and nothing to do'ના

સિદ્ધાન્તની જીવન્ત અનુક્રતિ.

થોડીવાર પછી બે ભાઈઓ ત્યાં આવે છે. તેમની પાગલ બહેન ઘરનું પાછળનું દ્વાર ખુલ્લું રહી જતાં ભાગી ગયેલ. ખ્યાલ આવતાં જ બન્ને ભાઈઓ બહેનના પગેરે પગેરે દોડ્યા.

ધૂળ હતી ત્યાં સુધી તો પગલાં પકડાયાં. હવે પહાડી વિસ્તાર શરૂ થયો. ખ્યાલ નથી આવતો કે બહેન કઈ દિશામાં ગઈ હશે.

ત્યાં જ તેમણે બુદ્ધ ભગવાનને જોયા. આદર સહિત પૂછ્યું : કોઈ બહેન અહીંથી પસાર થયેલી? આપને ખ્યાલ હોય કે કઈ બાજુ એ ગયેલી...

બુદ્ધ કહે છે : એક પરમાણુઓનો જથ્થો આમથી તેમ સરકેલો એટલો ખ્યાલ છે. એ કોણ હતું, ક્યાં ગયું, કોઈ જ ખ્યાલ નથી...

દ્રષ્ટાનો રસ દૃશ્યોમાંથી કેવો તો ગુકાઈ ગયો છે!

દૃશ્ય પદાર્થો સારા છે કે ખરાબ છે આવું વર્ગીકરણ કોણ કરે છે? લગભગ તો, તમે જે સમાજમાં રહો છો, એ સમાજનું થિંકિંગ જ તમારું થઈ જાય છે.

ભારતમાં જન્મેલ માણસને કડક, મીઠી ચા ભાવે. જપાનમાં રહેલ મનુષ્યને મીઠું નાખેલી ચા ભાવે. આમાં ચા સારી કે ખરાબ એ નક્કી કોણે કર્યું?

સમાજે કે વ્યક્તિએ?

ધર્મશાસ્ત્રો તમારા વ્યક્તિત્વ પર ભાર મૂકે છે. તમારું મૂળભૂત વ્યક્તિત્વ દ્રષ્ટા તરીકેનું જ છે. અને તમે એ દિશામાં જાવ તો તમારા માટે નિરવધિ આનંદની મઝાની પગદંડી ખૂલી જાય છે.

ભેદજ્ઞાનનો અભ્યાસ અને દ્રષ્ટાભાવ(નિર્વિકલ્પ બનીને)નો અભ્યાસ; વારંવારનો અભ્યાસ સાધકના જીવનમાં સ્વાનુભૂતિનો અરુણોદય કરી શકે છે.

અભ્યાસ. વારંવારનો અભ્યાસ.

ઘૂંટો... ફરીથી ઘૂંટો...

શરીર તે હું, નામ તે હું... આ આવી જશે; પણ એ આવે કે તરત જાગૃતિ
લાવો. હું ચૈતન્યમૂર્તિ છું. હું આનંદઘન છું.

દૃશ્યોમાં ગમો, આણગમો પણ થઈ જશે. પણ એ વખતે હું દ્રષ્ટા છું. વિચારો
મારો સ્વભાવ નથી... આવી જાગૃતિ આવી જશે.

વારંવાર... વારંવાર... ઘૂંટીને અભ્યાસને સઘન બનાવો... સતત જાગૃતિ...

1. પ્રયોગસૂત્ર

૧) ભેદજ્ઞાનના સંસ્કારોને દબ કરવા માટે રોજ સવારે ૧૫ મિનિટ આ અનુપ્રેક્ષા કરવી :

હું શરીર નથી.
હું મન નથી.
હું નામ નથી.
હું આ બધાથી ભિન્ન છું.

૨) આ અનુપ્રેક્ષા દ્વારા મળેલ જાગૃતિ એવી હોવી જોઈએ કે, દિવસ દરમિયાન જ્યારે પણ 'હું શરીર છું; હું નામ છું;' આવી ભ્રમણા ઊભી થાય ત્યારે એને એ રોકે.

- ૩) દ્રષ્ટાભાવને ઘૂંટવા માટે નિર્વિકલ્પતા/નિર્વિચારતાને પુષ્ટ બનાવવી છે. એ માટે :
- અ) ભોજન લેતી વખતે કે ચા પીતી વખતે આસક્તિ આવે તો એમાં ભળવું નહિ. આસક્તિના વિચારોને પણ જોવા.
  - આ) વિચારો બહુ આવતા હાગે - કોઈ નિમિત્ત વશ - ત્યારે તેમને અટકાવવા માટે 'નમો અરિહંતાણં' પદનો ભાષ્યજાપ (સહેજ મોટેથી/loudly; તમારા કાન પર શબ્દો/મંત્રો અથડાય એ રીતે) કરવો. પાંચ મિનિટ.
  - ઇ) ૧૦ મિનિટ શાન્ત ચિત્તે બેસવું. માત્ર બેસવું. વિચારોમાં સહેજ પણ ભળવું નથી. આ પ્રક્રિયા દિવસમાં પાંચવાર ઓછામાં ઓછી કરવી.
  - ઈ) વિચારોથી વિચારોને કાઢવાની કોશિશ કરો. વિચારો કે વિચાર કરવાથી શું મળે? નકામા જ વિચારો છે. તો પછી એમાં શા માટે સમય કે શક્તિ વેડફવી? પાંચ મિનિટ આ વિચાર પણ કરો.

स्वानुभूति : मध्य यरग

2 [સ્વાનુભૂતિનો સૂર્યાદય

ભીતરી આનંદના આસ્વાદની ક્ષણોમાંથી પસાર થયેલ સાધકની એ ક્ષણો માટેની અભિવ્યક્તિ કેવી હોય?

મહોપાધ્યાયશ્રી માનવિજય મહારાજે આ અનુભૂતિને શબ્દદેહ આપ્યો : ‘કહીએ આણંઆખ્યો પણ અનુભવ રસનો ટાણો મળિયો...’ અગણિત જન્મોમાં જે રસને ક્યારેય આખ્યો નહોતો, તે રસ અહીં આસ્વાદવા મળ્યો.

ભક્તિની ભીની ક્ષણોમાં પ્રભુ પર આ અનુભૂતિનું કર્તૃત્વ છોડીને તેઓ કહે છે : ‘પ્રભુની મહેરે તે રસ આખ્યો, અંતરંગ સુખ પાખ્યો; માનવિજય વારક ઈમ જંપે, હુઓ મુજ મન કાખ્યો...’

સરસ અભિવ્યક્તિ આવી : ‘પ્રભુની મહેરે તે રસ આખ્યો...’ પ્રભુની કૃપા.

કેવી અદ્ભુત કૃપા એની વરસી! ‘સ્વ’નું આનંદદ્વાર તેમણે ખોલી આપ્યું.

અત્યાર સુધી, અગણિત જન્મોમાં, માત્ર ‘પર’થી જ તૃપ્ત થવાના ખ્યાલો હતા. પણ, આ ચંગળ મન એકવિધતામાં તો કંટાળી જ જાય; એટલે ‘પર’ને ફેરવ્યા કરાતું : હવેલીથી હિમાલય અને હિમાલયથી હવેલી.

પર પદાર્થ આદિથી ક્યારેય તૃપ્તિ થઈ શકે ખરી?

એક ગીત નવું આવ્યું. ખૂબ ગમ્યું. હવે એ જ ગીત બસો-પાંચસોવાર સાંભળવાની તમને ફરજ પડાય તો શું થાય?

રાજા જમવા બેઠા. મંત્રી પણ જોડે હતા.

ભીંડાનું શાક રાજાને બહુ ભાવ્યું. રાજા કહે : શાક તો ભીંડો, બાકી બધો કચરો. મંત્રી કહે : હા જી, ભીંડાની વાત થાય! એ તો શાકની દુનિયામાં સમ્રાટ છે.

રસોઈયાને ખ્યાલ આવ્યો કે મહારાજને ભીંડાનું શાક બહુ ભાવે છે. એટલે એણે તો બપોર અને સાંજ રોજ ભીંડાનું શાક બનાવવાનું શરૂ કર્યું.

આઠમા દિવસે રાજા કંટાળી ગયો. બપોરે થાળીમાં ભીંડાનું શાક જોતાં એનો ગુસ્સો ભભૂક્યો : શું માંડ્યું છે આ? ભીંડો, ભીંડો ને ભીંડો... ભીંડો તો કંઈ શાક છે? એ તો કચરો છે.

મંત્રી : જી, મહારાજ.

રાજા હસી પડ્યા. કહે : તે દિવસે તો તું ભીંડાના બહુ વાખાણ કરતો હતો!

હોંશિયાર મંત્રી કહે : મહારાજ, હું ભીંડાનો નોકર નથી. તમારો નોકર છું!

તમારી હાલત આવી તો નથી ને?

મન રૂપી સમ્રાટ કહેશે : આ પદાર્થ સારો. તમે કહેશો : હા... થોડા દિવસ પછી એ કહેશે : આ પદાર્થ તો સાવ નકામો છે. દૂર કરો એને. તમે કહેશો : હા...

પ્રભુ કહે છે : તારા મનનો તું માલિક છે. તું મનનો ગુલામ નથી જ. મનનો તો તું સ્વામી છે જ, તારી ભીતરી સંપત્તિનો પણ.

પ્રભુની એક અત્યંત મજાની ભેટ આ રહી : પરમાંથી તું સ્વમાં જા, બેટા! સ્વની અનુભૂતિ કર. તું કેવો તો પરમ આનંદનો સ્વામી છે!

આ જ કેફિયત આવી પૂજ્ય માનવિજય મહારાજની : ‘પ્રભુની મહેરે તે રસ ગાખ્યો, અંતરંગ સુખ પામ્યો...’ સ્વની અલપજલપ પણ અનુભૂતિ થાય છે અને ભીતરી આનંદ સંવેદાય છે.

‘હું કોણ? હું કોણ...?’ આ ઘમ્મરવલોણાને અંતે જે માખાણ મળે છે, તે સ્વાનુભૂતિ.

ભીતરી આનંદ આદિના આસ્વાદની સામાન્ય દશા તે સ્વાનુભૂતિનો સૂર્યોદય. એની વિશિષ્ટ દશા તે સ્વાનુભૂતિનું મધ્યાહન.

અહીં આપણે સ્વાનુભૂતિની સામાન્ય દશાની વાત કરીશું.

સ્વરૂપદશાની કે સ્વગુણોની અનુભૂતિને સ્વાનુભૂતિ કહેવાય છે.

સ્વરૂપદશા કેવી છે? પૂજ્ય દેવગન્ધર્જી મહારાજ કહે છે : 'અમલ અખંડ અલિપ્ત સ્વભાવ જ સાંભરે હો લાલ...'¹

તમે અમલ છો. અખંડ છો. અલિપ્ત છો.

આત્મા છે અમલ. નિર્મલ.

રાગ, દ્વેષ, અહંકારનો કગરો ક્યાં છે? તમારા સંજ્ઞાપ્રભાવિત મનમાં. વિકલ્પોની જાળમાં અટવાઈને મન રાગ, દ્વેષ કરે છે. તમે નિર્મલ જ છો.

તમે દ્રષ્ટા તરીકે જ તમારી જાતને જુઓ, અનુભવો.

મનમાં ક્રોધ આવ્યો તો તમે એને પણ જુઓ.

તમે નિર્મલ છો.

સંતો મઝાના પ્રયોગો આ માટે કરતા હોય છે. વિનોબાજી નિરહંકારી ચેતના હતા. છતાં, એમને દગ્ધબીજ બનવું હતું.² અને એથી એમણે પોતાના દેહ માટે હું શબ્દ રાખ્યો જ નહિ. પહેલા પુરુષને બદલે તેઓ ત્રીજા પુરુષમાં આવી ગયા. પ્રવચનમાં શબ્દો નીકળતા : 'આજ સુબહ બાબાને એસા સોચા થા...'

મેં નહિ, આણે વિચારેલું. હિન્દી ભાષામાં સંત માટે માનાર્થ શબ્દ 'બાબા' છે. તો તેઓ એ રીતે પ્રયોગ કરતા.

૧. હમું સ્તવન.

૨. પતંજલિ ઋષિ કહે છે કે સંતો દગ્ધબીજ હોય છે. રાગ, દ્વેષ, અહંકારનાં મૂળ એમને બાળી નાખ્યા છે. ઝાડ કપાયું, પણ મૂળ હશે તો ફરી વૃક્ષ તૈયાર થઈ જશે.

ભક્ત રહે છે પ્રભુનાં ચરણોમાં. શિષ્ય રહે છે સદ્ગુરુનાં ચરણોમાં.

સમર્પણ આવ્યું. 'હું' ગયું.

સમર્પણની ધારામાં 'હું' રહે ક્યાં?

એ સમર્પણનો મહિમા નિવૃત્તિનાથજીએ સમજાવેલો. તેમણે કહ્યું છે : 'નવ વર્ષની વયે ગુરુદેવનાં ચરણોમાં હું ઝૂકેલો. ઊઠ્યો ત્યારે ગુરુદેવે જાણે કે મને આત્મવિદ્યા આપી દીધી હોય તેમ ભીતર આનંદ છલકાતો હતો.' આનંદપૂર્ણતાનો અનુભવ... તેઓ સરખામણી આપે છે : 'ખાલી ઘડાને નદીમાં મૂકીએ અને એ ભરાઈ જાય એવું બન્યું.'

આવા પ્રયોગોથી અહંકાર શિથિલ બને. અને એ શિથિલતાની પૃષ્ઠભૂ પર અમલ દશાનો અનુભવ વધુ સ્થિર બને.

અષ્ટાવક ઋષિ યાદ આવે :

यस्यान्तः स्यादहङ्कारो, न करोति करोति सः।

निरहङ्कारधीरेण, न किञ्चिद्धि कृतं कृतम्॥

જે મનુષ્યના હૃદયમાં અહંકાર છે, તે કંઈ ન કરવા છતાં ક્રિયાશીલ છે. નિરહંકારી પુરુષે કંઈક કર્યું હોય તો પણ નથી કર્યું.

અહંકારી માણસ કંઈ નહિ કરતો હોય, ત્યારેય કંઈક કરતો હોય છે. એ બીજાને જોવાની ચોંટા કરશે, 'આ લોકો જુઓને, કેટલી નિરર્થક પ્રવૃત્તિઓ કરી રહ્યા છે! મને જુઓ, હું કેવો શાન્ત બેઠો છું!'

એને જ્ઞાનીપુરુષ કહેશે : 'ભાઈ! તું શાન્ત બેસ આંખો બંધ કરીને, કંઈક અંદર ઊતર...'

અઘરું છે આ. ગુરુકૃપા વિના નિરહંકારી બનવું, અકર્તા બનવું એ કપરાં ચઢાણ છે.

એક દ્રુહામાં સરસ વાત કહેવાઈ છે :

दूधाहारी परधर गित्त, नागा गाहे लकडा नित्त;

मौनी करे मित्रनी आश, बिन गुरुगोदडी नहि बिसवास.

કોઈ સાધક માત્ર દૂધ પર રહે છે... હવે એ શું કરશે? જો અહંકાર નથી છૂટ્યો તો...? એ રોજ હિસાબ લગાવશે : કાના પટેલના ત્યાંથી દૂધ કેટલું આવ્યું? પેલા સ્વજીભાઈ કેટલું દૂધ આપી ગયા...

ભગવાનની માળા ગણવાને બદલે દૂધની માળા ગણવા માંડ્યો એ સાધક!

જે સાધક નમ્ર - માત્ર લંગોટીભર રહે છે, એને ઠંડી ઉડાડવા લાકડાં જોઈએ છે, એટલે એ લાકડાંની પળોજણમાંથી ઊંચો નથી આવતો.

ત્રીજો સાધક મૌની છે... મૌન છે પણ માત્ર શબ્દોનું; વિચારોનું નહિ. અને એ પણ વાસ્તવિક નહિ. એટલે એ કોઈક આવે એની રાહ જુએ છે. કો'ક આવે ને કાંઈ વાતો, ગામગપાટા લગાવે તો ટાઈમપાસ થાય. અને મજા આવે.

આમ, ગુરુકૃપા વિના સાધનામાર્ગમાં ન અહંકાર છૂટે, ન કર્તૃત્વ.

એની સામે, નિરહંકારી પુરુષ કશુંક જરૂરી કરશે, તોય એનું કર્તૃત્વ એની પાસે નથી. એનું એ કાર્ય કર્તૃત્વમુક્ત કાર્ય છે.

અખંડ છે ચેતના તમારી.

જ્ઞાન-દર્શનના ઉપયોગની એક અખંડ ધારા તમારી ભીતર ચાલી રહી છે.

અત્યારે, સાધકની ભૂમિકામાં પણ તમે જ્ઞાયકભાવની ધારામાં લાંબો સમય રહી શકો.

એવા સાધકો મારા ખ્યાલમાં છે જેમનો જ્ઞાયકભાવ સતત ચાલુ છે અથવા એ માટેની સતત જાગૃતિ તેમની રહેતી હોય છે.

એવા સાધકોને સ્થળ/કાળનો ખ્યાલ ઓછો રહે. સ્વભાવમાં જ સ્થિરતાની ધારા વહેતી હોય...

‘સમાધિશતક’ એવા સાધકની ભાવદશા વર્ણવતાં કહે છે :

‘દેખે ભાખે ઔર કરે, જ્ઞાની સબહી અગંભ.’

આવા યોગીપુરુષને કો'ક વિનયથી કહે કે સાહેબજી, ભક્તો આવે ત્યારે આપ સ્મિતપૂર્વક એમને નિહાળો તો સારું રહે.

આશ્ચર્યગ્રસ્ત થઈને તેઓ કહેશે : અચ્છા, આવી રીતે જોવું પડે? તો ચાલો, જોઈ લઈએ.

પછી કહેવામાં આવે : સાહેબજી, બે-ચાર શબ્દો બોલો તો સારું...

મૌનની ધારાના એ મહાપુરુષ કહેશે : અચ્છા, આમ બોલવું પડે? તો, બોલી દઈએ...

સાહેબજી, વારાંશો આપો તો... અચ્છા, એવું કરવું પડે? ચાલો, કરી લઈએ...

અને આવું બધું કરવા છતાં સ્વની ધારા તેમની સતત ચાલ્યા કરે છે.

આવા સાધકો બહારથી કશુંક કરતા લાગે. પણ કર્તૃત્વ એમનું ખરી પડ્યું હોઈ માત્ર being ત્યાં રહે છે. દુનિયા સાથેનો તેમનો સંબંધ પરિપૂર્ણ થઈ ગયો હોય છે.

આવા સાધકની દશાને વર્ણવતાં અષ્ટાવક ઋષિ કહે છે :

‘ક્ષિતઃ સંસારવાતેન, ચેષ્ટતે શુષ્કપર્ણવત્॥’

કર્મોનો પ્રવાહ ઉદયમાં આવીને જે પરિસ્થિતિમાં એ સાધકને મૂકે છે, તે પરિસ્થિતિમાં જ એ રહે છે : કોઈ જ પ્રતિક્રિયા, કોઈ પ્રતિભાવ એનો ત્યાં હોતો નથી. રોગ આવ્યો તો રોગ, નિરોગી કાયા છે તો તેમ... કોઈ જ ફરક એને પડતો નથી.

મઝાનું ઉદાહરણ આપ્યું : ‘ચેષ્ટતે શુષ્કપર્ણવત્.’ હવાથી પાંદડું સીધું પડશે તો સીધું... ઊંધું પડ્યું તો ઊંધું... પાંદડાની પ્રતિક્રિયા શું હોય?

સૂકાં પાંદડાં જેવી મનઃસ્થિતિ આવા સાધકની હોય છે.

જે પણ પરિસ્થિતિ છે, તેનો સંપૂર્ણ સ્વીકાર.

એક સંત હિમાલયની એક નાનકડી ગુફામાં રહેતા. હિમાલયમાં ગુફાઓ તો ઘણી મળે... મોટી, મોટી... પણ તેઓ એવી નાની ગુફામાં રહેતા, જ્યાં પોતે પણ લાંબા થઈને સૂઈ ન શકે.

ભક્તો પૂછતા : બાબા, ઈતની સંકરી ગુહા મેં ક્યોં ઠહરે હુએ હો?

બાબા કહેતા : ક્યોં? બડી ગુહા કા ક્યા કામ હૈ? મેં ઔર મેરે ભગવાન દો તો યહાં રહતે હૈ, ફિર તિસરે કા કામ ભી ક્યા હૈ યહાં?

એક સાધકે પૂછેલું : જ્ઞાયકભાવ ગાલે છે થોડો સમય, પણ કોઈ ઘટના થતાં એની ધારા તૂટી જાય છે.

મેં કહ્યું : કોઈ પણ ઘટનાની તાકાત તમારી ધારાને તોડવાની નથી. એ ઘટના પરના તમારા વિકલ્પો જ તમારી ધારાને તોડે છે.

ઘટના ઘટના છે, તમે તમે છો. ઘટના દૃશ્ય છે, તમે દ્રષ્ટા છો. તમારી અને ઘટનાની વચ્ચે સંબંધ જોડનાર કોણ? માત્ર વિકલ્પો.

વિકલ્પોના દ્રષ્ટા બની જાવ... તમારો દ્રષ્ટાભાવ અખંડ રહેશે.

એક સાધક ઘરે સામાયિક કરવા બેઠો છે. એને ખ્યાલ છે કે મારે સમભાવમાં જ રહેવાનું છે. પણ એવી એક વ્યક્તિ એના ખંડમાં પ્રવેશી, જેના પર એને તિરસ્કાર હતો. એને જોતાં જ કદાચ તિરસ્કારની ધારા ગાલુ થઈ જાય છે. પણ એ સમયે જો જાગૃતિ આવી જાય તો એને થાય કે મારે તિરસ્કારની ધારામાં નથી જવું. મારે સમભાવની ધારામાં જ રહેવું છે. આ જાગૃતિને કારણે વિકલ્પો હટવા... તો સમભાવની ધારા સંધાઈ ગઈ.

અત્યારની તમારી શુભ ભાવોની ધારાને તોડનાર છે વિકલ્પો.

વિકલ્પો કાઢો. શુભ યોગોનું સાતત્ય વહાવો.

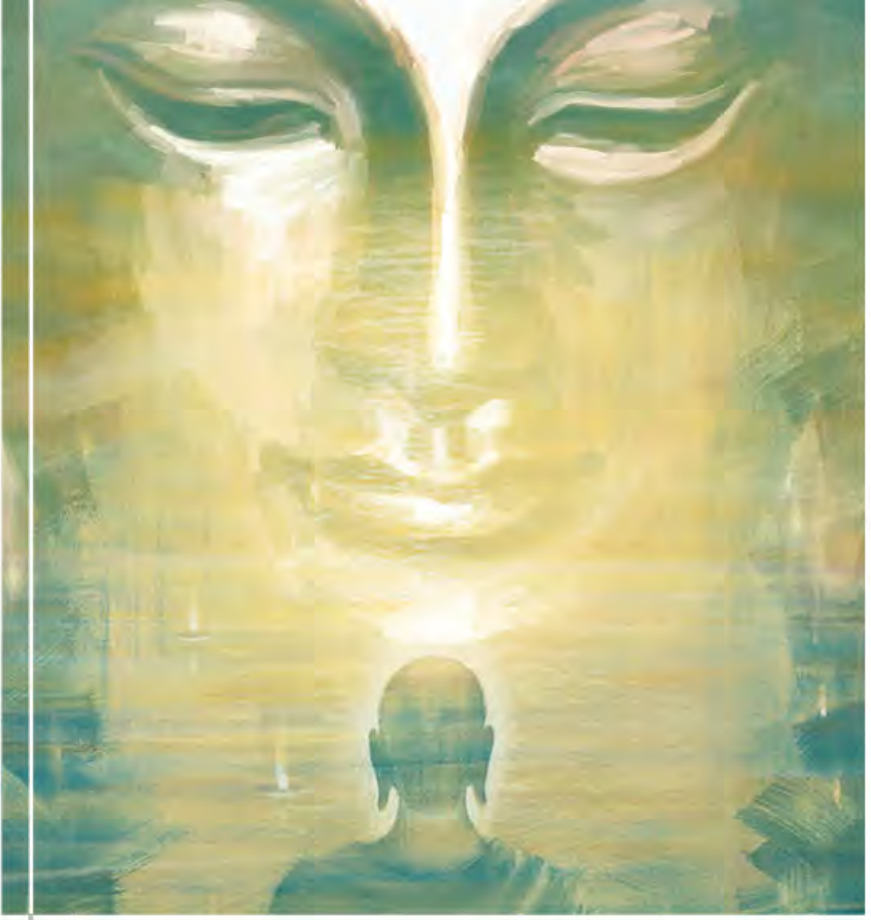
મને પોતાને સાધક માટે આ ધારા સારી લાગે છે : શુભ યોગોમાં સાતત્ય. હમણાં કોઈ પણ શુભ યોગ લો, પણ સતત એમાં વહો.

શુભમાંથી શુદ્ધમાં જતાં વાર નહિ લાગે...

આ પ્રક્રિયા એક બોધ કરાવશે કે તમે અખંડાકાર ચેતના છો... તમે ખંડોમાં વિભાજિત નથી... ખંડોમાં તમને વિભાજિત વિકલ્પો કરે છે.

અલિપ્ત છે ચેતના તમારી.

કર્મના અણુઓથી તમે મુક્ત છો : તમારા નૈશ્વયિક સ્વરૂપમાં.

અત્યારની ધારાને જોઈએ તો પાણી વિકલ્પો જેટલા ઓછા, તેટલો કર્મબંધ ઓછો.

આત્માના ગુણો છે વીતરાગ દશા, આનંદઘનતા, પ્રશમ રસ આદિ.

એ ગુણોની ધારામાં વહેવું એ તમારો સ્વભાવ છે. તમારા નૈશ્વયિક સ્વરૂપમાં આ ગુણો પૂર્ણતયા વિકસિત હોય છે.

અહીં આંશિક અનુભૂતિ એ ગુણોની કરીને તમે એ ધારાને - પૂર્ણ ગુણની ધારાને - પકડી શકશો.

વૈરાગ્ય દશાને વિકસિત કરીને તમે તમારા વીતરાગતા ગુણની કલ્પના કરી શકો છો.
વૈરાગ્ય... ઘઘખતો વૈરાગ્ય...

મને એક મુમુક્ષુના જીવનની ઘટના યાદ આવે છે : એક ગુરુ પાસે બ્રહ્મવિદ્યાની દીક્ષા માટે તે ગુરુ પાસે આવ્યો છે.

ગુરુને વંદના કરી ઓણે નિવેદન કર્યું : ગુરુદેવ! મને બ્રહ્મવિદ્યાનું દાન આપ કરશો?

ગુરુનો આશ્રમ નગરની બહાર નદીના કાંઠે હતો. ગુરુએ એ મુમુક્ષુને પૂછ્યું : તું નગરને વીંધીને અહીં સુધી આવ્યો... તેં નગરમાં શું જોયું? મુમુક્ષુ કહે છે : ગુરુદેવ! માટીનાં પૂતળાં માટી માટે દોડતા હતાં એ મેં જોયું.

ગુરુને સારું લાગ્યું. પણ ફરી એમણે પૂછ્યું : અત્યારે આ ખંડમાં શું થઈ રહ્યું છે? મુમુક્ષુ કહે છે : ગુરુદેવ! એક માટીનું પૂતળું ગુરુ પાસે જ્ઞાનની ઇચ્છાથી બેઠું છે.

ગુરુને એનો વૈરાગ્ય પરિપક્વ લાગ્યો. એમણે એવી શિક્ષા આપી જેથી એનો વૈરાગ્ય પરાકાષ્ઠાએ પહોંચ્યો.

વૈરાગ્યની આ પરાકાષ્ઠાએ વીતરાગ દશાની કલ્પના આવે છે.

ભક્ત પ્રભુની પરમ ઉદાસીન દશાને જોઈને વીતરાગ દશાને વિકસિત કરવા માટે આગળ વધે છે.

કેવી પરમ ઉદાસીનતા છે પ્રભુની!

સમવસારણ, રત્નજડિત સિંહાસન કે ચોસઠ ઇન્દ્રોની ભક્તિ; આ બધું જ સામી બાજુ છે. પ્રભુની બાજુએ પ્રભુ પરમ ઉદાસીનતામાં ડૂબેલ છે.

આ ગુણોનો અનુભવ...

વીતરાગ દશાનો અનુભવ - આંશિક અનુભવ વૈરાગ્યની પરાકાષ્ઠા દ્વારા અને ઉદાસીન દશા દ્વારા મળે.

એ ક્ષણોનો આનંદ...

પૂજ્ય આનંદધનજી મહારાજ એ ક્ષણોના આનંદને વર્ણવતાં કહે છે : ‘અહો અહો હું મુજને કહું, નમો મુજ નમો મુજ રે; અમિત ફળ દાન દાતારની, જેહથી ભેટ થઈ તુજ રે...’^૧

આનંદની એ ક્ષણોમાં પોતાની જાતને નમવાનું મન થાય છે. હું કેટલો બડભાગી કે આવા પરમાત્મા મળ્યા; જેમણે સ્વની દિશામાં મને ડગ મંડાવરાવ્યો.

નવપદ પૂજામાં એ ક્ષણોનું વર્ણન આવ્યું છે : ‘તિહાં આપ રૂપે સદા આપ જુવે...’ તમે આનંદધન રૂપે જ તમારી જાતને જુઓ છો.

એક સ્વયંસંપૂર્ણતાનો બોધ. જે છે, તે બધું મારી ભીતર જ છે. બહાર તો કંઈ મેળવવા જેવું નથી.

પૂર્ણતાની દૃષ્ટિનું ભીતર વિકસવું... ‘પૂરન મન સવિ પૂરન દિસે, નહિ દુવિધા કો લાગ...’^૨

મન પૂર્ણ થયું ત્યારે બધું જ પરિપૂર્ણ લાગે છે. ક્યાંય કોઈ દુવિધા નથી. ન કોઈ ચિંતા, ન કોઈ પીડા...

સ્થિરા દૃષ્ટિની સજ્જાયમાં મહોપાધ્યાય યશોવિજયજી આ સ્વયંસંપૂર્ણતાને વર્ણવે છે : ‘ચિદાનન્દધન સુજસ વિલાસી, કિમ હોય જગનો આશી રે!’

જ્ઞાનરસ અને આનન્દરસમાં ડૂબેલ સાધક એવો તો સ્વયંસંપૂર્ણ છે કે એને બીજા કોઈની/કશાની જરૂરિયાત નથી.

‘એને’ એટલે સાધકના ચૈતન્ય સ્વરૂપને. હા, એના શરીર માટે અત્યંત જરૂરી હોય એવું એ લઈ પણ લે છે.

આગળની દશામાં જે સ્વયં-સંપૂર્ણતા આવશે એની વાત અહીં નથી. વૈચારિક સ્તર પર અને આંશિક અનુભૂતિના સ્તર પર એને લાગે છે કે સ્વયંસંપૂર્ણતા મારી ભીતર જ છે.

૧. શાન્તિ જિન સ્તવન/સરખાવો : અહો અહં નમો મહામ્... – અષ્ટાવક ગીતા

૨. મહો યશોવિજયજી. ‘મેરે પ્રભુનું પ્રગટ્યો પૂરન રાગ.’

ભીતરનો આ આનંદ..

એ આનંદને શબ્દોમાં તો નથી કહી શકાતો. માત્ર અનુભવ દ્વારા જ એને માણી શકાય... પૂજ્ય આનંદઘનજી મહારાજ યાદ આવે :

‘અનુભવ ગોચર વસ્તુનો રે, જાણવો એહી ઇલાજ;
કહન સૂનન કછુ નહિ પ્યારે, આનંદઘન મહારાજ...’

એ ક્ષણો શબ્દોને પેલે પારની છે. એ ક્ષણોને માણો.

‘નાગે માગે મુગતિરસા...’^૩ મુક્તિના રસમાં નાગો! ધૂમ મગાવો!

મોક્ષ આ રહ્યો!

જ્ઞાયકભાવ, દ્રષ્ટાભાવ આવ્યો... પછી મોક્ષ ક્યાં દૂર છે?

પ્રભુને પૂછવામાં આવ્યું : પ્રભુ! દ્રષ્ટાને કોઈ ઉપાધિ (કર્મબંધ) છે?

પ્રભુએ કહ્યું : દ્રષ્ટાને કોઈ જ ઉપાધિ નથી.

જનક રાજાને અષ્ટાવક ઋષિએ કહેલું : તું ધ્યાન કે સમાધિના પાણી કર્તૃત્વને રાખે છે, એ જ તારા કર્મબંધનું મૂળ છે.^૪

ધ્યાન તો beingની ક્ષણો છે.

અહીં doing ક્યાંથી આવ્યું?

Being એ જ ધ્યાન,

doing એ જ સંસાર...

જનકરાજાને તેઓ પૂછે છે : તું ક્યાં કર્તા છે? તું નિઃસંગ છે, નિષ્ક્રિય છે, સ્વપ્રકાશ છે અને નિરંજન-વીતરાગ તું છે.

૩. મહો. યશોવિજયજી : સમાધિશતક

૪. નિઃસંકલ્પો નિષ્ક્રિયોઽસિ ત્વં, સ્વપ્રકાશો નિરંજનઃ।

अयमेव हि ते बन्धः, समाधिमनुतिष्ठसि।।

તું અસંગ છે.

પૂજ્ય દેવગન્ધર્જી મહારાજ અભિનંદન પ્રભુની સ્તવનામાં કહે છે : 'ભાવે તે અન્ય અવ્યાપ્ત.' દરેક પદાર્થનો સ્વભાવ એ છે કે એ પોતાનામાં અન્યને પ્રવેશ નથી આપતો.

ટેબલ મારી જોડે છે, પાણી એ ક્યારેય મારા ગૈતન્યના અંશને લેવાનું નથી. ન ધર્માસ્તિકાય ક્યારેય અધર્માસ્તિકાયને પોતાનામાં પ્રવેશ આપે છે.

એવો જ ગુણધર્મ આત્મતત્ત્વનો છે. પર-જડને એ ક્યારેય પોતાનામાં પ્રવેશ ન આપે. માત્ર રાગ-દ્વેષને પોતાના ગાણીને આત્મા તેમના અને એ દ્વારા કર્મના સંગમાં આવે છે.

તમે અસંગ છો.

અષ્ટાવક ઋષિ બીજા એક શ્લોકમાં કહે છે : 'ન તે સઙ્ગોઽસ્તિ કેનાપિ...' તારે કોઈની સાથે સંગ છે જ નહિ.

તમે નિષ્ક્રિય છો.

આપણી શુદ્ધ દશા તરફ ઇશારો કરતાં પૂજ્ય દેવગન્ધર્જી મહારાજે કહ્યું : 'પરમ અક્રિયતા અમૃત પીધું.'

પરમ અક્રિયતા.

ન પર તરફની સક્રિયતા છે. ન સાધનામાર્ગમાં સક્રિયતા છે. માત્ર સ્વરૂપ સ્થિતિ છે.

જોકે, પ્રારંભિક સાધકે પર તરફ પહેલાં નિષ્ક્રિય બનવું છે.

વૃત્તિઓ રાગ-દ્વેષ તરફ જતી હતી, એમને જ સાધક વીતરાગતા ભાણી જવા દે છે.

આ છે વૃત્તિઓનું ઊર્ધ્વીકરણ.

ભારતીય પરંપરામાં એક સરસ વિશેષણ સાધક માટે છે : ઊર્ધ્વરિતસ્.

સાધક ઊર્ધ્વરિતસ્ હોય છે. એની શક્તિઓનું એણે ઊર્ધ્વીકરણ કર્યું છે. નિમ્નગામિની વૃત્તિઓને એણે ઊર્ધ્વગામિની બનાવી છે.

૧. રઝમું સ્તવન.

પરની નિષ્ક્રિયતા દ્વારા સાતમા ગુણસ્થાનકની ટોચ પર તમે પહોંચો છો ત્યારે પણ તમે આંશિક નિષ્ક્રિય બની જાવ છો. કારણ કે ત્યાં સતત ધ્યાન દશા રહે છે.

‘અધ્યાત્મસાર’ ગ્રન્થમાં એ ક્ષણોની વાત કરતી વખતે મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજય મહારાજે ભગવદ્ગીતાનો એક શ્લોક ટાંક્યો છે :

यस्त्वात्मरतिरेव स्याद्, आत्मतृप्तश्च मानवः।

आत्मन्येव च संतुष्टः, तस्य कार्यं न विद्यते॥

જે સાધક આત્મરતિ, આત્મતૃપ્ત અને આત્મસંતુષ્ટ છે; તેને કોઈ કાર્ય નથી રહ્યું. આત્મરતિ.

નિર્મલ આત્મદશાનો આંશિક અનુભવ થાય ત્યારે સાધકને આત્મતત્ત્વ પર અનુભૂતિજન્ય પ્રીતિ થાય છે. ‘ઓહ! આવા ગુણો મારી ભીતર છે! વાહ!’ આ આત્મરતિત્વની દશા.

અધ્યાત્મસાર આત્મરતિત્વને, ઇન્દ્રિયોના તેમના વિષય સાથેના અસંબંધ દ્વારા, ઉન્મનીભાવ તરીકે જુએ છે. એ થયા પછી આત્મદ્રવ્યમાં જ તેનો રસ રહે છે.^૨

આત્મતૃપ્તિ.

ઉદારસીનદશા થોડી વધારે આવે છે અને એના કારણે ગુણોની/સ્વરૂપની અનુભૂતિ વધુ સ્પષ્ટ, તીક્ષ્ણ બને છે એ દશા તે આત્મતૃપ્તિની દશા.

આત્મસંતુષ્ટિ.

ઉદારસીનદશા વધુ પ્રગાઢ બની અને સ્વાનુભૂતિ વધુ તીવ્ર બની, આ દશાને આત્મસંતુષ્ટિની દશા કહેવાય છે.

અહીં, ધ્યાનદશા વધુ રહે છે.

અને વીતરાગદશા પ્રગટ થતાં તો પરમ નિષ્ક્રિય દશા છે.

૨. જ્ઞાનયોગસ્તયઃ શુદ્ધ-માત્મરત્યેકલક્ષણમ્।

इन्द्रियार्थोन्मनीभावात्, स मोक्षसुखसाधकः॥

તમે સ્વપ્રકાશ છો.

પ્રકાશ, અનુભૂતિ તમારી ભીતર છે જ. પ્રભુના પ્યારા શબ્દો પરની પ્રીતિથી મોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમ થતાં જ અનુભૂતિ ખૂલવા લાગે છે.

પ્રભુના પ્યારા શબ્દોના વાગન/શ્રવાણ દ્વારા અનુપ્રેક્ષા થવી જોઈએ. અને એ અનુપ્રેક્ષા અનુભૂતિ તરફ જશે.

પ્રભુ કહે છે : ‘આત્મન્! તું આનંદઘન છે.’ આ શબ્દો પરની અનુપ્રેક્ષા તમને આનંદઘનતાની અનુભૂતિ કરાવે.

તું નિરંજન છે.

કોઈ અંજન/ડાઘ તારી ભીતર નથી.

રાગ અને દ્વેષ એ તારો સ્વભાવ નથી; એ તો પરભાવ છે.

તું તારામાં જ માત્ર રહે. નિરંજન દશા જ માત્ર ત્યાં છે.

તો, અષ્ટાવક ઋષિએ જનકરાજાને કહ્યું : તું નિષ્ક્રિય જ છે, તો આ કર્તાપણું તેં ક્યાંથી લાવ્યું કે હું ધ્યાન કરું છું, હું સમાધિ કરું છું...

એ તો હોવાની પ્રક્રિયા છે, કરવાની નહિ...

સામાન્ય મનુષ્યની તકલીફ એ છે કે એને કર્તૃત્વની પીડા સમજાઈ નથી.

શું કારણ એનું?

કાર્યના અંતે અહંકારની જે તૃપ્તિ (?) થાય છે; અથવા તૃપ્તિની ભ્રમણા થાય છે; એથી તે કર્તૃત્વને છોડી શકતો નથી. ઊલટું, એને એ આનંદના સાધન તરીકે જુએ છે.

આનો માર્ગ શો?

એકવાર, માત્ર એકવાર beingનો આનંદ અનુભવાય તો નિશ્ચિતરૂપે doing છૂટી જાય.

પ્રારંભમાં કાર્યો રહેશે; પણ એ કર્તૃત્વમુક્ત હશે તો સાધકને આનંદ આવશે. વૈયાવચ્ચનું કાર્ય હશે અને મેં કોઈની સેવા કરી એ ભાવ નહીં; મને સેવાનો લાભ મળ્યો એ વિચાર હશે તો એ વૈયાવચ્ચ કર્તૃત્વ-મુક્ત કાર્ય બનશે.

ભગવદ્ગીતા, આ જ સંદર્ભમાં ખૂલે છે : 'સેવાધર્મઃ પરમગહનો, યોગિનામધ્યગમ્યઃ।' સેવાધર્મ એવો તો ગહન છે કે યોગીઓને પણ દુર્લભ હોઈ શકે.

હિંદી ભાષામાં એક સરસ કહેવત છે : 'નેકી કર ઔર કૂએ મેં ડાલા' સારાં કાર્યો કરીને કર્તૃત્વના વિચારથી એમને અભડાવતો નહિ!

કર્તૃત્વમુક્ત કાર્યોની પરંપરા આપણે ત્યાં જુગ જુગ જૂની છે.

સંપ્રતિ મહારાજનો પૂર્વજન્મ : ભિક્ષુક તરીકેનો. ભોજન માટે તે ફરે છે. ત્યાં એક ઘરમાંથી નીકળતા બે મુનિરાજોને જોયા. કહ્યું : મને ખાવાનું આપો ને!

મુનિવરોએ કહ્યું : આ ભિક્ષા અમે ભેગી કરીએ છીએ. પણ એ પરનો અધિકાર તો અમારા ગુરુભગવંતનો જ છે.

ભિક્ષુક ગુરુદેવ પાસે આવ્યો, મુનિરાજોની જોડે. વિનંતી કરી : મને ખાવાનું આપો. જ્ઞાની ગુરુદેવે તરત દીક્ષાની વિધિ કરાવી એને વાપરવા બેસાડ્યો.

શિષ્યોના મનમાં એક પણ પ્રશ્ન નથી ઊઠતો. ન દીક્ષાનો, ન ભિક્ષાનો.

કર્તૃત્વમુક્ત કાર્ય હતું ને!

અરે, એવું સમર્પણ ત્યાં હતું, જ્યાં બુદ્ધિ કે અહંકારને પ્રવેશ પણ નહોતો મળી શકે તેમ.

કર્તૃત્વમુક્ત કાર્ય. ભીતરની સમર્પણની ધારાનું જ પરિણામ હતું ને!

મને એ શ્રમણ સંઘ અને શ્રાવક સંઘની ઈર્ષ્યા આવે છે. કેવું તો સમર્પણ હતું એમની પાસે!

કોઈ સાધુ-સાધ્વીજીને કે કોઈ શ્રાવક-શ્રાવિકાને વિચાર નથી આવતો કે ગુરુદેવ

આવું કઈ રીતે કરી શકે? જેને નમસ્કાર મહામંત્ર આવડતો નથી; એને દીક્ષા...?

આ સમર્પણની ધારા કર્તૃત્વને છીનવી જ લે ને! પછી એ સમર્પિત વ્યક્તિ દ્વારા થતાં કાર્યો પ્રભુ કે સદ્ગુરુનાં ચરણોમાં ભક્તિરૂપે થઈ રહે છે...

સ્વાનુભૂતિના સૂર્યોદયની આ ક્ષણો...

ભીતરના આનંદની આછીસી અનુભૂતિ...

એ આનંદના અનુભવની વાત મહોપાધ્યાયજી યશોવિજય મહારાજ એક પદમાં કરે છે :

સુજસ વિલાસ જબ પ્રગટે આનંદરસ, આનંદ અક્ષય બજાને;
ઐસી દશા પ્રગટે ગિત અંતર, સો હી આનંદધન પિછાને.^૧

સુયશ વિલાસ એટલે આત્મક્રીડા. (સારા યશવાળા આત્માની ક્રીડા.) એ આત્મક્રીડા વડે ભીતરી રમણતા આવે છે. અને એ રમણતા જ આનંદનો અનુભવ કરાવે છે.

માત્ર ભીતર જ જવાનું છે...

છાન્દોગ્ય ઉપનિષદમાં પણ મઝાનો ક્રમ અપાયો : આત્મરતિઃ
આત્મક્રીડઃ આત્માનન્દઃ સ્વરાટ્।

આત્મરતિ સાધક આત્મરમણતામાં આગળ વધે છે. અને આત્મરમણતા વડે અંતે આત્માનન્દ મળે છે. અને ત્યારે સાધક સ્વયંસંપૂર્ણતાને અનુભવે છે. હવે બહાર કંઈ આપવાનું નથી. બહારથી કંઈ લેવાનું નથી.

આનંદનો નજીકનો પર્યાય ઉદારીનદશા છે. ન રતિભાવ(હર્ષ) ની ભરતી, ન અરતિભાવ રૂપ ઓટ... ત્યાં છે, સ્વાનુભૂતિમાં, ભીતરના સાગરનું નિશ્ચલ, નિસ્પંદ રીતે હોવું.^૨

જરૂર, ઉદારીનદશા પણ અહીં, પ્રારંભમાં, એટલી બળૂકી નથી. ક્યારેક એ પાંખી બની જાય છે... ક્યારેક સાવ પાંખી.

પણ, એને પ્રબળ બનાવવાની એક પદ્ધતિ બહુ મઝાની છે.

એક ક્ષણ ઉદારીનદશામાં રહો. બીજી ક્ષણ એની ફોટોકોપી જ હશે. પછી ત્રીજી, ચોથી... એમ ગાલ્યા કરશે.

એક ક્ષણ તો રાગ, દ્વેષ, અહંકાર આદિના પ્રતિબિંબ વિનાની મળી શકે ને! આપણી એક ક્ષણની સામે પ્રભુનું કેવું મોટું વરદાન! ઉદારીનદશાનો એક રેલો ચાલે.

૧. આનંદધન અષ્ટપદી

૨. સ્તિમિતોદધિસન્નિભઃ। - જ્ઞાનસાગર

ઉદાસીનદશા...

કર્તૃત્વ ગયું. સાક્ષીભાવ આવ્યો.

‘જ્ઞાનસાર’ યાદ આવે : સ્વના સુખમાં ડૂબેલ અને જગતના તત્ત્વને જોનાર સાધકનું કર્તૃત્વ ઘૂ થઈ જાય છે. રહે છે માત્ર સાક્ષીભાવ.^૧

પર્યાયોની સતત ચાલતી બદલાહટ વચ્ચે પોતાના શાશ્વત રૂપને તે જુએ છે.

પર્યાયો બદલાતા જ રહેવાના છે. અને આત્મદ્રવ્ય આદિ દ્રવ્યો સ્થિર જ છે. હવે આમાં સાધકે કરવાનું શું રહ્યું? પર્યાયોની બદલાહટને ન રોકવાની છે; અને રોકી એ રોકાય એમ પણ ક્યાં છે?

માત્ર જુઓ.

સ્વાનુભૂતિના સૂર્યોદયની આ દશાના સમયે અલપઝલપ સ્વરૂપદર્શનનો તથા સ્વગુણદર્શનનો અનુભવ મળે છે.^૨

એક મઝાનો ગુણસ્પર્શનો પ્રારંભ. ભીતર જે ગુણો છે - વીતરાગ દશા, પરમ આનન્દ આદિ - તેનો આંશિક અનુભવ થતાં જ વિભાવોથી મુક્તિની ઘટના સહજ રીતે ચાલુ થાય છે.

૧. સ્વભાવસુખમગ્રસ્ય, જગત્તત્ત્વાવલોકિનઃ।

કર્તૃત્વં નાન્યભાવાનાં, સાક્ષિત્વમવશિષ્યતે॥

૨. આત્મજ્ઞાન કો અનુભવ દરિસન, સરસ સુધારસ પીજિયે; - નવપદપૂજા, પં. પદ્મવિજયછં

2. સ્વાનુભૂતિના સૂર્યોદયના સમયની સાધકની દશા

- જ્ઞાન, આનંદ આદિથી પૂર્ણ હું છું આ પ્રતીતિ ચાલ્યા કરે.
- ‘હું આમ બોલેલો’ કે ‘મેં આમ કર્યું’ એવા વાક્યપ્રયોગોમાં ‘હું’ શબ્દ ભલે વપરાય; પણ એ તો બહારના ‘હું’ને આશ્રયીને વપરાય છે. હું તો શરીર, મન, નામ વગેરેથી બહુ જ દૂરની ઘટના છું આવું સંવેદન ચાલ્યા કરે.
- Being (ધ્યાન)ની ક્ષણોમાં વિહરવાનું થાય.
- શુભ કાર્યો થતાં રહે, પણ એ વખતે કર્તૃત્વનો ભાવ ન રહે.
- વર્તમાન યોગની ધારામાં વહેવાનું થાય. જ્યાં ભૂતકાળના વિચારો નહિ, ન ભવિષ્ય કાળના વિચારો હોય; ઉદાસીન ભાવે વર્તમાન ક્ષણોમાં વિહરવાનું થાય.
- ધીમે ધીમે વર્તમાન યોગનો સમય અને એનું ઊંડાણ વધવું જોઈએ.

स्वानुभूति : उत्तर चरणा

3 સ્વાનુભૂતિનું મધ્યાહન

‘અવધૂ! નિરપક્ષ વિરલા કોઈ...’ પૂજ્ય ચિદાનંદજી મહારાજના એક પદનો આ ઉઘાડ. પ્રારંભ કેટલો તો મીઠડો છે! ‘અવધૂ!’ના સંબોધનથી પદ પ્રારંભાય છે.

અવધૂ જેણે કર્મરજને ખંખેરી નાખી છે, તે અવધૂ અવધૂત.

અવધૂત! સાધક! જેને કોઈ વ્યક્તિ પર, કોઈ પદાર્થ પર ગમો કે આગમો ન હોય, એવાં વ્યક્તિત્વો વિરલ હોય છે.

આગળ પદ સરસ રીતે ખૂલી રહ્યું છે : ‘સમરસ ભાવ ભલા ચિત્ત જાકે, થાપ ઉથાપ ન હોઈ; અવિનાશી કે ઘર કી બાતાં, જાનેંગે નર સોઈ!’

આ પદ ઉદાસીનદશાને - સાધકની ઘેરી ઉદાસીનદશાને વર્ણવી રહ્યું છે. આપણે એ પદને અહીં એટલા માટે જોઈ રહ્યા છીએ કે સ્વાનુભૂતિના મધ્યાહનના આ પડાવે ઉદાસીન દશા છવાયેલી હોય છે.

જ્યારે સાધક સ્વાનુભૂતિના આ ગરણને પામે છે ત્યારે ઉદાસીન દશા ઘેરી બનેલી હોય છે અને એની પૃષ્ઠભૂ પર સ્વગુણોની અને સ્વરૂપની અનુભૂતિ તીવ્ર બને છે.

અહીં સ્વની અનુભૂતિ હવે અલપઝલપ ન રહેતાં થોડી સ્થાયી બને છે.

એ સંદર્ભમાં સરસ વાક્ય ખૂલ્યું : ‘અવિનાશી કે ઘર કી બાતાં, જાનેંગે નર સોઈ.’ પ્રભુના ઘરની - સ્વની વાતો તે જ જાણી શકે. (પ્રભુ એટલે નિર્મલ ચેતના. સ્વ એટલે પણ પોતાની નિર્મલ ચેતના.)

કોણ પોતાની અત્યંત નિર્મલ ચેતનાની વાતો જાણી શકે?

જે સાધકમાં એવો ઉદારસીન ભાવ છે, જ્યાં એ કોઈ ઘટનાને ન સારી માને છે, ન ખરાબ. ઘટના ઘટના છે. પર્યાયો આમ રહે તો પણ શો ફરક પડે? પેલી બાજુ જાય તોય શો ફરક પડે? પર્યાયોને જેમ રહેવું હોય તેમ રહે; સાધકે તો માત્ર એના દ્રષ્ટા બનીને રહેવું છે ને.

તમે માત્ર દ્રષ્ટા છો.

જેવા રંગનો પદાર્થ હોય તમે એને માત્ર જુઓ. તમારી કલ્પના જ ત્યાં સારપ કે બુરાઈનું પ્રતિરોપણ કરે છે.

ઘટના જેમ ખૂલવાની છે તેમ જ ખૂલવાની છે. તમે એને માત્ર જુઓ. ન રાગદશા લાવો, ન દ્વેષદશા લાવો.

નિન્દાના શબ્દો હોય કે સ્તુતિના શબ્દો; ફરક શો પડે છે?

શબ્દ પૌદ્ગલિક ઘટના છે. તમે અપૌદ્ગલિક ચૈતન્યમૂર્તિ છો.

મીરાંએ કહેલું : ‘કોઈ નિન્દે કોઈ બંદે, મੈં અપની ગાલ ચલૂંગી...’

કોઈએ શું કરવું એ કોઈના તરફ ખૂલતી વાત છે. સાધક તરફ ખૂલતી એ વાત નથી.

સાધક છે પરમ ઉદારસીન. એને પરની દુનિયામાં થતી કોઈ પણ ઘટના જોડે સંબંધ નથી.

‘યોગશાસ્ત્ર’ના ૧૨મા પ્રકાશમાં ઉદારસીન દશામાં રહેતા સાધકના આન્તરવેબવની વાત કહી છે : ‘ઉદારસીનદશામાં ડૂબેલ સાધક પરમ આનંદમાં હોય છે. વૈભાવિક સ્તર પરની કોઈ પ્રવૃત્તિ એને હોતી નથી. (શરીર એને યોગ્ય પ્રવૃત્તિઓ કર્યા કરે.) અને આ સ્તર પર વિગારો હોતા જ નથી. વિગારો તો રતિ કે અરતિમાં લઈ જાય. સાધક તો છે આનંદમાં...’^૧

૧. ઔદાસીન્યનિમગ્નઃ પ્રયત્નપરિવર્જિતઃ સતતમાત્મા।

ભાવિતપરમાનન્દઃ ક્વચિદપિ ન મનો નિયોજયતિ।।

જે સાધક ઉદાસીન બની ચૂક્યો છે; તેને પરની દુનિયામાં રસ જ નથી; તો એ પરની દુનિયામાં કર્તૃત્વના માર્ગ પર કઈ રીતે જશે?

એવો સાધક ભોજન લેશે એમ આપણે કદાચ કહી દઈએ. એની સ્પષ્ટ વિભાવના છે : શરીરને ભોજન જોઈએ છે, તો અપાઈ જાય. મોટું પુદ્ગલ (શરીર) છે, તો નાનાં પુદ્ગલો એને જોઈશે ને! પાણી આ 'જોઈએ'ની વાત પુદ્ગલની છે, સાધકની નહિ.

ન કંઈ કરવું છે, ન કાંઈ વિચારવું છે. માત્ર સ્વમાં પ્રતિષ્ઠિત થઈને રહેવું છે. આવા સાધકને જ આપણી પરંપરા જીવન્મુક્ત સાધક કહે છે.

મહોપાધ્યાય યશોવિજય મહારાજ કહે છે : શ્રામાણ્યના એક વર્ષ પછી જીવન્મુક્ત દશા મળે છે પ્રભુના શ્રમણને, પ્રભુની શ્રમણીને.

જીવન્મુક્ત મુનિની દશા કેવી હોય?

ઉદાસીનદશામાં વર્તતા સાધકનો ઉપયોગ (મન) સતત આત્મભાવમાં હોય છે. બહિર્ભાવમાં તે સાધક સૂતેલ છે. પર દ્રવ્યો પ્રત્યે તે ઉદાસીન હોય છે. અને સ્વગુણોની - આનંદ, વીતરાગ દશા આદિની - ધારામાં તે રહે છે.^૨

મૂળ વાત : આત્મભાવમાં જ સતત ઉપયોગ હોવો... ઉપયોગ તેમાં જ સ્થિર થયો એનું કારણ બતાવ્યું : પરભાવમાં તે સુપ્રસન્ન છે.

પરભાવની સુપ્રસન્ન દ્વારા આત્મભાવમાં જાગૃતિ. આ એક મઝાની સાધના છે. મઝાની એટલા માટે કહું છું કે આવશ્યક પર પદાર્થોનો ઉપયોગ થયા કરતો હોય અને છતાં મન એમાં ન રહે. પર પદાર્થોમાં ઉદાસીનતા.

આપણા જાણીતા કવિ સુરેશ દલાલને જયા મહેતાએ પૂછેલું : તમે બહુ જ પ્રસિદ્ધ વ્યક્તિ છો. જ્યાં જાવ ત્યાં પ્રશંસકો તમને ઘેરી વળતા હોય છે. તમારા ઑટોગ્રાફ માટે પડાપડી થતી હોય છે. એ વખતે તમને શું થાય?

સુરેશ દલાલે કહ્યું : હું એવો સંત નથી કે અહંમુક્ત હોવાનો હું દાવો કરી શકું. પાણી આવા સમયે બીજી કોઈ ફીલિંગ્સ હોતી નથી. નહાવા બેઠો હોઉં અને પાણી

૨. જાગ્રત્યાત્મનિ તે નિત્યં, બહિર્મવિષુ શેરતે।

ઉદાસતે પરદ્રવ્યે, લીયન્તે સ્વગુણામૃતૈઃ। - પંચવિંશતિકા

શરીર પરથી દદડ્યા કરતું હોય એવી આ ઘટના મને લાગે. રોજનું આ થઈ ગયું હોવાથી એની કોઈ અસર મન પર નથી થતી...

પરદ્રવ્યમાં ઉદારસીન સાધકની આવી મનોવૃત્તિ હોય. ખવાયા કરાતું હોય, પીવાયા કરાતું હોય પણ મન સ્વના આનંદમાં એટલું તો મશગૂલ હોય કે આવી બધી વાતોની નોંધ પણ લેવાતી ન હોય.

કેવી મજા!

શરીરનો માર્ગ અલગ. તમારો માર્ગ અલગ... તમે અહીં તમારા મનના માલિક બનો છો અને એથી મન પણ પીડા નથી આપી શકતું.

મન તમારા નિયંત્રણમાં ન હોય તો એ મન માત્ર વિકલ્પો ભણી તમને લઈ જશે.

અનિયંત્રિત મન દ્વારા સ્વ ભણી કઈ રીતે જવાય!

અષ્ટાવગન માતાની સજ્જાયમાં પૂજ્ય દેવગન્ધર્જી મહારાજ કહે છે :

‘પર સહાય ગુણવર્તના રે, વસ્તુધર્મ ન કહાય;

સાધ્યરસી તે કિમ ગ્રહે રે, સાધુ ગિત્ત સહાય...’

ગુજરાતી ભાષામાં આવેલ શ્રેષ્ઠ સાધનાસૂત્રો પૈકીનું આ સૂત્ર છે. મુનિ મનની સહાય શા માટે લે? જો એને સ્વમાં ડૂબવું છે ત્યારે! સંજ્ઞાપ્રભાવિત મન તો તમને પરમાં જ લઈ જશે. તમારા ગુણમાં કે તમારા સ્વરૂપમાં શું તમે બીજાની - ગિત્તની મદદથી જશો?

માણસ બહાર ગયો હોય મોટા શહેરમાં. તો, સંબંધીનું ઘર ક્યાં આવ્યું તે એણે શોધવું પણ પડે. કોઈને પૂછવું પણ પડે. પરંતુ પોતાના ઘરે જવામાં કોઈ માર્ગદર્શકની જરૂર પડે ખરી?

મારે મારા ઘરમાં-સ્વરૂપદશામાં જવું છે. તો વિચારોની એમાં ક્યાં જરૂરિયાત છે?

હા, શાસ્ત્ર દ્વારા શુદ્ધ થયેલી બુદ્ધિ (શાસ્ત્રપરિકર્મિત બુદ્ધિ)નો વાંધો નહિ. એ બુદ્ધિ અનુપ્રેક્ષાને જન્માવશે; જે અનુભૂતિમાં પલટાશે.

આ જ સંદર્ભમાં ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણે બુદ્ધિયોગ શબ્દ વાપર્યો છે.^૧ અર્જુનને એમણે કહ્યું : હું તને બુદ્ધિ નહિ આપું. બુદ્ધિયોગ આપીશ.

જે બુદ્ધિ દ્વારા સ્વ ભણી જવાય તે બુદ્ધિયોગ.

એ જ ભગવદ્ ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને કહે છે : તું મને મન આપ. તારી બુદ્ધિને તું મારામાં જોડી દે. હું તને કોલ આપું કે તું જો આટલું કરે તો મારી ભીતર જ તું રહે.^૨

આ ભક્તનો લય છે. ભક્ત પ્રભુ/સદ્ગુરુમાં વસે એટલે કે પોતાની નિર્મલ ગેતનામાં રહે.

મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજય મહારાજે સ્તવનમાં કહ્યું : ‘તું મતિ...’ પ્રભુ! તું જ મારી બુદ્ધિ છો. તારાં વગનો દ્વારા, તારી કૃપા દ્વારા જ આ બુદ્ધિ વિકસિત થઈ છે ને!

આનું ઉદાહરણ પણ મઝાનું તેમણે આપ્યું. સુવિધિનાથ પ્રભુની સ્તવનામાં એમણે કહ્યું : પ્રભુ! હું નાનકડો છું, છતાં કદાચ તારા હૃદયમાં મારું સ્થાન નથી; સામી બાજુ, તું ત્રિલોકેશ્વર છે અને છતાં તને હું મારા નાનકડા હૃદયમાં રાખું છું. બોલો, પ્રભુ! શાબાશી કોને ઘટે?

પછી તરત જવાબ પણ આપ્યો : પ્રભુ! તારી કૃપાથી જ આ વિચાર મને આવ્યો છે. અને માટે શાબાશી તને જ ઘટે છે.^૩

ઉપનિષદના ઋષિ કહે છે : यस્ય ભાસા વિભાતિ હૃદં સર્વમ્। જેના (પ્રભુના) પ્રકાશ વડે આ બધું દેખાય છે. આત્મા, અનાત્મા આદિ તત્ત્વો પ્રભુએ જ બતાવ્યા છે ને!

૧. દદામિ બુદ્ધિયોગ તે|| - ભગવદ્ ગીતા

૨. મય્યેવ મન આઘત્સ્વ, મયિ બુદ્ધિં નિવેશય। નિવસિષ્યસિ મય્યેવ, અતઃ ઉર્ધ્વન સંશયઃ|| - ભગવદ્ ગીતા

૩. લયુ પણ હું તુમ મન નવિ માવું રે, જગગુરુ! તુમને દિલમાં લાવું રે; કુણને દીજે એહ સાબાશી રે, કહો શ્રી સુવિધિ જિણંદ! વિમાસી રે.../જેહને તેજે બુદ્ધિ પ્રકાશી રે, તેહને દીજે એહ સાબાશી રે...

ઉદારીન દશામાં ઝબોળાયેલી સ્વાનુભૂતિ આ ત્રીજા ચરણે હોય છે.

ઉદારીન દશાને - આત્મગુણને ગાઢ રીતે પામવા શું કરી શકાય?

એ માટે એક તો છે સાધના પક્ષ, જે આપણે થોડો જોયો; બીજો છે ભક્તિ પક્ષ... જે હવે જોઈએ.

‘પ્રીતલડી બંધાણી રે અજિત જિણંદસું...’ સ્તવનમાં એક હૃદયંગમ પંક્તિ આવે છે : ‘ધ્યાનની તારી રે લાગી નેહસું.’ અદ્ભુત ધ્યાનસૂત્ર આ આવ્યું.

ધ્યાનની તારી - તન્મયતા પ્રભુના સ્નેહથી/ભક્તિથી મળે છે.

કઈ રીતે?

પ્રભુ પરની ભક્તિ એટલે પ્રભુની આજ્ઞા પરની ભક્તિ. અને પ્રભુની આજ્ઞાનો નિગોડ આ છે : સ્વરૂપમાં સ્થિર થવું.^૧

સ્વમાં સ્થિરતા એ જ ધ્યાન. શ્રીપાળ રાસ યાદ આવે : ‘આતમ ધ્યાને આતમા, ઋદ્ધિ મળે સવિ આઈ રે...’

‘ધ્યાનની તારી રે લાગી નેહસું...’

‘તારી’ સૂઝી ધ્યાન પરંપરાનો શબ્દ છે. ‘તારી’, ‘સતોરી...’ એ બધા ત્યાંના ધ્યાનના પડાવો છે.

‘તારી’ એટલે તન્મયતા.

૧. આગમ નોઆગમ તણો, ભાવ તે જાણો સાચો રે;
આતમભાવે સ્થિર હોજો, પરભાવે મત રાગો રે. - શ્રીપાળ રાસ

મહોપાધ્યાય યશોવિજયજી શાન્તિનાથ પ્રભુની
સ્તવનામાં કહે છે :

‘જિનહી પાયા તિનહી છિપાયા, ન કહે કોઉ કે કાન મેં;
તારી લાગી જબ અનુભવ કી, તબ સમજે સહુ સાન મેં...’

ભીતરનો અપાર આનંદ... જેણે એ મેળવ્યો એને પૂછો :
‘કેવો છે એ આનંદ?’ શું કહેશે એ? શું કહી શકે એ? કબીરજી
કહે છે : ‘ગૂંગે કેરી સરકરા...’ મૂંગા માણસે સાકર ખાધી.
તમે એને પૂછશો : ‘કેવી લાગી સાકર?’ એ મુખ પર આનંદ
દર્શાવશે. બોલશે શું?

આ વાત અહીં મૂકી : ‘જિનહી પાયા, તિનહી છિપાયા,
ન કહે કોઉ કે કાન મેં...’

તો કયો માર્ગ રહ્યો?

‘તારી લાગી જબ અનુભવ કી, તબ સમજે સહુ સાન
મેં...’ એ આનંદની અનુભૂતિ થઈ ગઈ તો... બરા, અનુભવનો
ઝળાંહળાં પ્રકાશ. હવે શબ્દોના ટિમટિમિયાં ફાનસની ક્યાં
જરૂરિયાત છે?

પૂજ્ય વીરવિજય મહારાજ અનુભૂતિને પુષ્ટ કરવા માટે
ઉપયોગને સ્વ તરફ લઈ જવાનું કહે છે.

જેટલો ઉપયોગ (મન) પરમાંથી દૂરથો; સ્વ ભણી
ગયો; તેટલા અંશે સ્વાનુભૂતિનો આસ્વાદ મળતો જશે.

ધ્યાન શબ્દો તેમના આવ્યા :

‘અનુભવ રંગ વધ્યો ઉપયોગે, ધ્યાન સુપાન મેં કાથા ચૂના;
ગિદાનંદ ઝકઝોલ ઘટા સે, શ્રી શુભવીર વિજય પડિપુત્રા...’

આત્મોપયોગથી આત્માનુભૂતિ...

આત્માનુભૂતિ એ જ ધ્યાન...

એ અનુભૂતિ થાય ત્યારે જ્ઞાન અને આનંદનો અમૃતકુંભ ખૂલી જાય. આનંદ જ આનંદ.

ઉપયોગને સ્વ ભાણી વાળવાથી અનુભૂતિની આ વાત પૂ. વીરવિજયજી મહારાજે કરી.

પૂ. ગિદાનન્દજી મહારાજ આ જ વાતને સમર્થિત કરે છે :

‘પણ તુમ દરિસન યોગથી, થયો હૃદયે હો અનુભવ પ્રકાશ;
અનુભવ અભ્યાસી કરે, દુખદાયી હો સારુ કર્મ વિનાશ.’^૧

પ્રભુની વીતરાગ દશા આદિનું દર્શન...

ભીતર એક ઝબકારો થાય છે : ‘મારામાં પણ વીતરાગ દશા જ છે ને!’ પછી એ સ્વની વીતરાગ દશાનો અભ્યાસ, વારંવાર ઉપયોગ (મન)નું તેમાં જવું... અનુભવ સ્થાયિભાવને પ્રાપ્ત કરે...

કેટલી સરળ અને હૃદયંગમ અભિવ્યક્તિ!

અનુભૂતિવાન સદ્ગુરુઓ જ આવી સ્પષ્ટ, સરળ ભીતરના માર્ગની માહિતી આપી શકે ને!

સ્વાનુભૂતિ.

હવે માત્ર અને માત્ર સ્વ તરફ જ લક્ષ્ય છે. પર હવે દૂર દૂર છૂટી ગયું છે.

આ પ્રબળ સ્વાનુભૂતિની પૃષ્ઠભૂ છે : ઉદાસીન દશા.

ઉદાસીન દશા એકદમ ઝંકૃત બની... હવે પરનું તો સ્થાન જ ક્યાં રહ્યું?

પૂજ્ય દેવગન્ધર્જી મહારાજે પરમાત્માના લયમાં જે વાત ખોલી છે, તે જ વાત સાધકની નિર્મલ ચેતના માટે પણ છે :

શુદ્ધ સ્વરૂપ સનાતનો, નિર્મલ જેહ નિસ્સંગ હો!

આત્મવિભૂતે પરિણમ્યો, ન કરે તે પરસંગ હો!^૨

શુદ્ધ ચૈતન્યની પરમ વિભૂતિને ચાર વિશેષણોથી નવાજે છે :

જે શુદ્ધ સ્વરૂપથી યુક્ત છે, જે શાશ્વતીના લયમાં આવેલ છે,

જે રાગ-દ્વેષથી રહિત છે અને જે સર્વસંગથી મુક્ત છે.

બહુ મઝાની વાત ઉત્તરાર્ધમાં કરે છે : આવા ભીતરી વૈભવમાં મહાલતો સાધક પરના સંગમાં શી રીતે હોય!

સામાન્ય મનુષ્ય બહાર - કોઈ વ્યક્તિ આદિ તરફ - કેમ જાય છે? એને સ્વયંસંપૂર્ણતાનો બોધ નથી થયો. અને એથી બીજાઓ પોતાને સારો કહે અને પોતાનો અહંકાર પૂર્ણ થાય એવી એ કોશીશ કરે છે. સ્વયંસંપૂર્ણતાને બદલે અહંસંપૂર્ણતા!

પણ,

તમે સ્વયંસંપૂર્ણ જ છો... પૂર્ણ આનંદ તમારી ભીતર જ છે. પૂર્ણ જ્ઞાન તમારી ભીતર છે.

હવે બહાર જવાનું ક્યાં રહ્યું?

બહાર કંઈ છે પણ નહિ.

રાબિયાને ત્યાં એક સંત આવેલા. સંત શહેરમાં રહેનાર હતા. ભીડભાડમાં એમનો આશ્રમ હતો.

રાબિયાની ઝૂંપડી ટેકરી ઉપર હતી. ચારેબાજુ જંગલ, પહાડો, ઝરણાં... સંત એ જોઈને પ્રસન્ન બન્યા. ત્યાં જ સૂર્યોદય થયો. આવો સૂર્યોદય તો સંતે ક્યારેય જોયો પણ નહોતો.

એમણે બૂમ મારી : રાબિયા, તમે શું કરો છો? બહાર આવો, બહાર. જુઓ તો ખરા, ઊગતો સૂરજ કેટલો તો મનોહર લાગે છે!

રાબિયાએ કહ્યું : મારી ભીતર સૂર્ય ઊગી ગયો છે. હવે બહારના સૂર્યોદયને જોવાની ઇચ્છા નથી થતી.

મઝાની વાત એ છે કે ભીતરનો એ આનંદ નિઃસંગ દશાથી આવ્યો હતો.

પૂર્વાશ્રમમાં રાબિયા એક શેઠને ત્યાં નોકરી કરતા હતાં. પગાર કંઈ જ નહોતો. માત્ર ખાવા-પીવાનું મળે.

શેઠ કઠોર હૃદયના મનુષ્ય હતા. સહેજ ભૂલ રાબિયાથી થાય ત્યારે એ ગાબુક લઈને ફટકારતા.

એકવાર રાબિયા મેજ સાફ કરી રહ્યા હતાં ઝાપટિયાથી. કાગળની ફૂલદાની મેજ પર હતી, ઝાપટિયું એને લાગતાં એ નીચે પડી, ટુકડે ટુકડા એના થઈ ગયા.

રાબિયા ધ્રૂજી ગયાં. શેઠ શું કરશે? જાનથી મારી તો નહિ નાખે ને!

જીવ બચાવવા તે પાછળના રસ્તેથી જંગલમાં ભાગી જાય છે. અડાબીડ જંગલ. કાંટા અને કાંકરા. પગમાંથી લોહીની ધાર વહે છે. એમાં સઘન વનના અંધકારને કારણે એક ઊંડો ખાડો દેખાયો નહિ. તેઓ ખાડામાં પડ્યાં. લાગ્યું કે હાથ-પગ તૂટી ગયા હશે. લાગલો જ વિચાર આવ્યો : હું ભણેલ તો છું નહિ. જો હાથ-પગ તૂટી ગયા; તો મને નોકરીએ કોણ રાખશે. અને હું પેટ કેમ ભરીશ...

ત્યાં જ જન્માન્તરીય સાધનાના સંસ્કારો જાગૃત થયા. એમને થયું : હું તો સ્વયંસંપૂર્ણ છું. હું ક્યાં શરીર છું? આનંદ... આનંદ...

ખાડામાંથી બહાર નીકળ્યા. આત્મજ્ઞાની સંત તરીકે તેમની પ્રસિદ્ધિ થઈ. જિજ્ઞાસુઓ તેમને પૂછતા : અમે ભીતર કઈ રીતે જઈએ? રાબિયા કહેતા : પરનો સંગ જો તમારી પાસે નથી, તો તમે સ્વમાં જ છો.

કેટલી સરસ વાત! તમે પરમાં નથી, તો દેખીતી રીતે, તમે સ્વમાં જ છો...

અને ઉદાસીનતા ઘેરી બનશે તેમ એ સ્વની અનુભૂતિ પ્રગાઠ બનતી જશે.

ઉદાસીનતા જેમ જેમ પ્રગાઠ બને, બહાર જવાનું કોઈ પ્રયોજન જ હવે ક્યાં છે? અંદર જ બધું છે તો!

તીર્થમાં કોઈ યાત્રી સાંજના સમયે આવ્યો. ભોજનશાળામાં જમ્યો. દેરાસરમાં ભક્તિ કરી. ધર્મશાળાની રૂમમાં આવ્યો. જ્યાં અટેચ્ડ ટોયલેટ, વોટરબેગ, પાંખો,

એ.સી... બધી જ સુવિધાઓ છે.

હવે એ યાત્રિક રૂમની બહાર રાત્રે શા માટે જાય? એને જે જોઈએ છે, એ બધું જ ત્યાં છે, તો... સવારે દેરાસરે જવા માટે એ રૂમને ખોલશે.

પણ જો જૂના સમયની રૂમ હોય, જ્યાં ટોયલેટ નથી; તો એને બહાર જવું પડે...

તમે સ્વયંસંપૂર્ણ છો.

તમારે ક્યાંય બહાર જવું નથી.

સ્વયંસંપૂર્ણતા... અલિપ્તતાની/ઉદારસીનતાની અનુભૂતિના કારણે આવેલ સ્વયંસંપૂર્ણતા.

તમે અલિપ્ત છો, કોઈની પણ જોડે આત્મદ્રવ્યને સંબંધ નથી. પૂજ્યપાદ દેવગન્ધર્જી મહારાજ ચોથા સ્તવનમાં કહે છે : એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્ય સાથે મળતું નથી. તેમ એક આત્મદ્રવ્યને બીજા આત્મદ્રવ્ય જોડે કોઈ જ સંબંધ નથી હોતો.^૧

લિપ્તતા છે જ નહિ, તો અલિપ્તતા કુદરતી રીતે આવી જ ગઈ ને!

આ અલિપ્તતા/ઉદારસીનદશાથી યુક્ત સ્વાનુભૂતિને પ્રગાઢ બનાવવા માટેનો એક મઝાનો ક્રમ પૂજ્ય દેવગન્ધર્જી મહારાજે બતાવ્યો છે :

સ્વરૂપબોધ, સ્વરૂપ રમણતા, સ્વરૂપ ધ્યાન અને સ્વરૂપ પ્રાપ્તિ.^૨

પહેલું ચરણ : સ્વરૂપ બોધ.

આ બોધ મોહનીયના ક્ષયોપશમથી થાય છે.

મોહ તિરોહિત થતાં જ હું શરીર નહિ, પણ રાગ-દ્વેષ વિહીણું શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ છું; આવો બોધ થાય છે.

૧. 'દ્રવ્યે દ્રવ્ય મિલે નહિ...'

૨. મોહાદિકની ધૂમિ અનાદિની ઊતરે હો લાલ,

અમલ અખંડ અલિપ્ત સ્વભાવ જ સાંભરે હો લાલ;

તત્ત્વરમણ શુચિ ધ્યાન ભણી જે આદરે હો લાલ,

તે સમતા રસ ધામ સ્વામી મુદ્રા વરે હો લાલ... - શ્રી સુવિધિજિન સ્તવના

આનંદસ્વરૂપ, પરના સંગથી અલિપ્ત એવું આત્મદ્રવ્ય હું છું.

‘હું આનંદધન ચૈતન્ય છું’ આવો માત્ર શાબ્દિક બોધ તમને શરીરની ભૂમિકા સાથે જ જોડાયેલ રાખે છે, કે અહંકારની ભૂમિકા સાથે.

ઘણા અધ્યાત્મના ગ્રંથોના સ્વાધ્યાય કરનારને કહેવાય કે તમે તો બહુ જ્ઞાની છો; અને એને અહંકાર જો ઊછળી આવે, તો એણે માનવું પડે કે એની પાસે માત્ર જ્ઞાનાવરણીયનો ક્ષયોપશમ છે. મોહનીયનો નહિ.

હું નાનો હતો ત્યારની ઘટના છે. પરમપાવન પાલીતાણામાં અમારું ચાતુર્માસ પૂજ્ય તારક ગુરુદેવશ્રીની નિશ્રામાં.

એ વખતે બપોરે ગિરિવિહાર ધર્મશાળામાં પૂજ્ય પંન્યાસપ્રવરશ્રી અભયસાગરજી મહારાજની વારાના ચાલતી. હું સાંભળવા જતો. તેઓશ્રી વારંવાર કહેતા : સાધના માર્ગમાં આગળ જવા માટે મોહનીયનો ક્ષયોપશમ નિતાન્ત જરૂરી છે.

તેઓશ્રીનું એક ઉદાહરણ મને બહુ ગમી ગયેલું. ‘ટગી’ હતું એ. તેઓ કહેતા : એક સાધકે પગાસ ગાથા એક કલાકમાં કરી. પણ મેં આટલી બધી ગાથાઓ એક કલાકમાં કરી એનો અહંકાર આવે તો...? એણે જ્ઞાનાવરણીયનો ક્ષયોપશમ કર્યો; પણ મોહનીયનો ઉદય કર્યો..., એને મળ્યું શું?

આત્મબોધ.

‘અમલ અખંડ અલિપ્ત સ્વભાવ જ સાંભરે હો લાલ!’

રાગ-દ્વેષથી પર, અખંડ અને કર્મથી અલિપ્ત હું છું.

એક પ્રતીતિ... અનુભૂતિ... આછીસી અનુભૂતિ...

પણ, અનુભૂતિ કોની?

આનંદમય તમારા જ સ્વરૂપની અનુભૂતિ.

આ પહેલું ગરણ સ્વરૂપ બોધ.

બૌદ્ધ ચરણ : સ્વરૂપ રમણતા.

આછીસી અનુભૂતિ હવે ઘેરી બને છે.

હવે શુદ્ધ સ્વરૂપ દશામાં જ રહેવાનું થયા કરે છે.

એવી દશા હોય છે અહીં કે ક્યારેક ખવાઈ જવાય... ક્યારેક કો'ક આપે અથવા યાદ કરાવે તો. નહિતર, ખ્યાલ પણ ન રહે કે ખાવાનું બાકી છે.

ભીતરનો આનંદ અહીં એવો તો બળૂકો હોય છે કે બહાર અવાતું નથી. એને આ બાહ્યજગત જોડે કંઈ સંબંધ રહેતો નથી.

ઠીક છે, કોઈક કહે કે આ કરવા જેવું છે, તો એવો સાધક એ કાર્ય કરી લે છે. પણ એની સાથે એને કોઈ સંબંધ રચાતો નથી.

‘સમાધિ શતક’ કહે છે : ‘આતમજ્ઞાને મગન જો, સો સબ પુદ્ગલ ખેલ; ઇન્દ્રજાળ કરી લેખવે, મિલે ન તિહાં મનમેલ...’

ભીતર ડૂબેલા સાધકને બાહ્ય જગતનો ક્રિયાકલાપ પુદ્ગલોનો ખેલ લાગે છે.

સ્વરૂપ રમણતા...

પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપમાં જ રહેવાનું સતત થયા કરે છે. બહાર હવે જવાતું નથી. અનંત આનંદ જો ભીતર છે, તો બહાર જવાનું પ્રયોજન શું?

તાત્ત્વિક-નિશ્ચય ચારિત્રની આ ભૂમિકા છે.

બૌદ્ધ ચરણ : ધ્યાન.

સ્વરૂપ રમણતા પછી સ્વરૂપ ધ્યાન એટલે સ્વરૂપ તન્મયતા...

રમણતા હવે તન્મયતામાં ફેરવાય છે. ધ્યાનની ધારા ચાલે છે. એ ધર્મધ્યાનમાંથી શુદ્ધધ્યાન તરફ જાય છે.

હવે માત્ર ને માત્ર સ્વરૂપમાં રહેવાનું છે.

એ આનંદને સાધક વ્યાખ્યાયિત શી રીતે કરે?

રામકૃષ્ણ પરમહંસ કહેતા : મીઠાની પૂતળી દરિયામાં ઊતરી; પાણીનું માપ લેવા, હવે બહાર કોણ આવશે?

જે પ્રગટ ધ્યાનમાં છે, તે તો ભીતર જ છે; બહારની દુનિયાવાળાને એ સમાચાર આપવા કઈ રીતે આવે? અને આવે તોય સામાન્ય જનને એ દુનિયાની વાત કયા શબ્દોમાં કહે?

સંયોગ-વિયોગ-જન્ય રતિ કે અરતિમાં ડૂબેલ માણસને અસંયોગ-જન્ય પરમ આનંદની વાત એ કઈ રીતે કરે?

કશું કરવાનું નહિ, માત્ર ભીતર ડૂબવું અને આનંદ મળે એ વાત એને પહે ક્યાંથી પડે? ‘પરમ અક્રિયતા અમૃત પીધું...’^૧ આ વાત ભીતરી આનંદના અનુભવ વિના કેમ સમજાય?

ચોથું ચરણ છે સ્વરૂપ દશાની પ્રાપ્તિ.

તીર્થંકર ભગવંતો અને કેવળજ્ઞાની ભગવંતો (૧૩મે ગુણઠાણે) તથા સિદ્ધ ભગવંતો પાસે આ સ્વરૂપ દશાની પરાકાષ્ઠા હોય છે.

કેવી હોય છે એ પરાકાષ્ઠા?

પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજે શ્રી સુવિધિનાથ ભગવાનની સ્તવનામાં આ પરાકાષ્ઠાની વાત બતાવી છે :

તુમે પ્રભુ! જાણુંગ રીતિ સર્વ જગ દેખતાં હો લાલ,
નિજ સત્તાએ શુદ્ધ સહુને લેખતાં હો લાલ;
પર પરિણતિ અદ્વેષપણે ઉવેખતાં હો લાલ,
ભોગ્યપણે નિજ શક્તિ અનંત ગવેખતા હો લાલ.

ત્યાં છે પર પદાર્થો/ઘટનાઓ આદિ પર જ્ઞાતાભાવ, ગૈતન્ય માત્રમાં જ્ઞાનાદિની

૧. પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજ : શ્રી પાર્શ્વજિન સ્તવના

પૂર્ણતાનું દર્શન, કર્મના ઉદ્દયે સંસારી આત્માઓમાં રહેલ કામ, ક્રોધ વગેરેનું એદ્રેષ-
પૂર્ણ દર્શન અને સ્વરૂપ/સ્વગુણનું ભોક્તૃત્વ.

સ્વરૂપની પરાકાષ્ટામાં છે માત્ર જ્ઞાયકભાવ. જાણવાનું છે અને જોવાનું છે.
સારા કે ખરાબમાં એક પણ પદાર્થ કે ઘટનાને વર્ગીકૃત કરવાની નથી.

સામાન્ય મનુષ્ય જોયોને માત્ર જોતો નથી. પોતાની કલ્પનાના રંગથી એ જોયને/
ઘટનાને રંગીને જુએ છે. અને આ જ્ઞાયકભાવ ન હોવાથી એ દુઃખી પણ થાય છે.

સાધક સાધનાવસ્થામાં જ્ઞાયકભાવને લાવે છે, ત્યારે એ ખરેખર સુખી બને
છે.^૨

પ્રભુ જ્ઞાયકભાવે બધું જ જાણી રહ્યા છે...

કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શન છે; પણ વીતરાગ દશા હોવાથી ક્યાંય સારાપણું
કે નરસાપણું એમને લાગતું નથી.

જે છે, તે છે...

બધા જ ચૈતન્યમાં રહેલ પૂર્ણતાને પ્રભુ જુએ છે. બધા જ આત્માઓ જ્ઞાન,
આનન્દ આદિથી પરિપૂર્ણ તેમને દેખાય છે.

‘જ્ઞાનસાર’માં મહો. યશોવિજયજી કહે છે : પૂર્ણ એવા કેવળી અને સિદ્ધ
ભગવંતો પૂરા જગતને પૂર્ણ જુએ છે.^૩

કેવી મઝાની વાત! આ વાત આપણને મળી જાય તો...?

તો, દુનિયાને બદલવાની જરૂર જ ન રહે, આપણી દષ્ટિ બદલાઈ : જગત
બદલાઈ ગયું.

૨. મહો. યશોવિજયજી : ‘જ્ઞાયકભાવ જે એકલો, ગ્રહે તે સુખ સાધે...’ - સવાસો ગાથાનું સ્તવન.

૩. જ્ઞાનસાર : “સચ્ચિદાનન્દપૂર્ણેન પૂર્ણ જગદવેક્ષ્યતે।”

ત્રીજી વાત : સંસારી આત્મામાં કર્મના ઉદયે ક્રોધ, આસક્તિ, અહંકાર વગેરે હોય જ છે; પણ સ્વરૂપની પરાકાષ્ઠાએ પહોંચેલા પ્રભુ એ બધા દોષોને અદ્વેષપૂર્ણ રીતે જુએ છે. આત્મધર્મથી એ બધા જ દોષો ભિન્ન છે, એથી પ્રભુ એની ઉપેક્ષા કરે છે.

સાધક તરફ ખૂલતી આ પણ કેવી સરસ વાત થઈ! ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્માને શુદ્ધ જોવાનો અને દોષોને માત્ર કર્મના ઉદયે આવેલ વિકાર સમજવાનો.

કોઈ પણ આત્મા પર ધિક્કાર ક્યાંથી આવે?

અને છેલ્લે કહ્યું : આન્તરવૈભવને જ પ્રભુ માણી રહ્યા છે.

સ્વરૂપની પરાકાષ્ઠાએ છે માત્ર સ્વનિષ્ઠતા... પરમ આનંદ... સ્વના પરમ વૈભવનું પ્રગટીકરણ.

પૂજ્ય દેવચન્દ્રજી મહારાજે આપેલ મઝાના ભીતરના ક્રમનો આપણે સ્વાધ્યાય કર્યો. સ્વરૂપ બોધ, સ્વરૂપ સમાણતા, સ્વરૂપ ધ્યાન, સ્વરૂપ દશાની પ્રાપ્તિ...

આ સાધનાને માર્ગે ચાલીએ અને સ્વાનુભૂતિના મધ્યાહ્ન તરફ ગતિ કરીએ.

૩. સ્વાનુભૂતિના મધ્યાહ્ન સમયની ભાવદશા

- અહીં પરમાં જોડાવાનું બહુ ઓછું થઈ ગયું છે. કારણ કે પર ભણી લઈ જનાર રાગ, દ્વેષ આદિ તત્ત્વો શિથિલ બનેલ છે.
- ઉદાસીન દશા અહીં પ્રગાઢ બનતી જાય છે.
- સ્વનો આનંદ વધતો જતો હોવાને કારણે ‘આત્મવિભૂતે પરિણમ્યો, ન કરે તે પરસંગ હો’ની પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજે કહેલી દશામાં તે છે.
- ઉદાસીન દશામાં/વર્તમાન યોગમાં સતત રહેવાનું થયા કરે છે.
- વર્તમાન યોગ એટલે માત્ર વર્તમાન કાળમાં ઉદાસીન ભાવે રહેવાનું... ન ભૂતકાળનો વિચાર, ન ભવિષ્યકાળનો વિચાર.

પરિશિષ્ટ :

સ્વાનુભૂતિમાં પ્રવેશ અને સ્થિરતા માટે
વાંચન વિશેષ

1. આધારસૂત્ર

તાહરી શુદ્ધતા ભારા આશ્ચર્યથી,
ઊપજે રુચિ તેણે તત્ત્વ ઈહે;
તત્ત્વરંગી થયો દોષથી ઊભગ્યો,
દોષત્યાગે ઢળે તત્ત્વ લિહે... ૫/૮

પ્રભુ! દેવાધિદેવ! સુમતિનાથ ભગવાન!

- ૧) તારી નિર્મલ દશાને જોઈને આશ્ચર્ય થાય છે કે અહો, આવી અપૂર્વ નિર્મલ દશા! આવી નિર્મલતા તો ક્યાંય દેખી જ નથી.
- ૨) એ નિર્મલ દશા ગમે છે અને
- ૩) એ નિર્મલતા મારામાં ક્યારે, કેમ પ્રગટે એની ઈચ્છા થાય છે.
- ૪) એ ઈચ્છા સઘન બને છે. એક પ્રબળ ઝંખના. નિર્મલતા મને ક્યારે મળે, ક્યારે મળે, ક્યા...રે? અસ્તિત્વના સ્તર પર એ ઝંખના સ્થાયી બને છે. નિર્મલ દશાની ઝંખનાના રંગે અસ્તિત્વ રંગાઈ જાય છે.
- ૫) હવે દોષો-અશુદ્ધિઓ (રાગ, દ્વેષ આદિ) ડંખે છે.
- ૬) અશુદ્ધિઓ જાય છે અને
- ૭) નિર્મલ દશાનો આસ્વાદ મળે છે.

■ ૧) સ્વાનુભૂતિનું પૂર્વ ચરણ : આન્તરિક્ષ નિર્મલતા

શિવસૂત્રમાં એક સરસ સૂત્ર આવે છે : ‘વિસ્મયો યોગભૂમિકા.’ યોગમાં, સાધનામાં પ્રવેશ કરવાનું દ્વાર છે વિસ્મય. આશ્ચર્ય.

‘સ્નાતસ્યા૦’ સૂત્રમાં એક રોમહર્ષક પ્રસંગની વાત ગૂંથાઈ છે. ઇન્દ્રાણીમા પ્રભુને મેરુપર્વત પર, અભિષેક પછી, જોઈ રહ્યા છે. પ્રભુનું દર્શન કરતાં તેઓ આશ્ચર્યચકિત બને છે^૧ : આવું રૂપ! આવું અદ્ભુત રૂપ!

આમ પણ, પ્રભુનું રૂપ એટલે તો રૂપની અંતિમ સરહદ. કરોડો દેવો ભેગા થઈને પોતાનાં રૂપના જથ્થાને એકઠો કરે, તોય એ રૂપ પ્રભુના ચરણના અંગૂઠા જેટલું પણ થતું નથી.^૨

પ્રભુના આ રૂપને જોઈને ઇન્દ્રાણી માતા આશ્ચર્યચકિત બને છે. અને પછી ભાવવિભોર બને છે.

કેવી ભાવવિભોરતા!

પ્રભુને જોતાં આંખોમાં હર્ષાશ્રુ આવ્યાં છે. પણ એ આંખોની ભીનાશ પ્રભુના મુખ પર પ્રતિબિંબિત થાય છે. તેમને લાગે છે કે પ્રભુનું મુખ ભીનું છે; ભીનું છે... ભીનું છે... અને તેથી વારંવાર પ્રભુના મુખને લૂછી રહ્યાં છે.

૧. સ્નાતસ્યા પ્રતિમસ્ય... રૂપાલોકન વિસ્મયા૦

૨. કોડિદેવ મીલ કે કર ન સકે, એક અંગૂઠ રૂપ પ્રતિછંદ;

એસો અદ્ભુત રૂપ તિહારો, વરસત માનું અમૃત કે ખુંદ... – મહો. યશોવિજયજી

આશ્ચર્ય પછી દર્શનનો આનંદ.

શું આ બેઉ તત્ત્વોને અરસપરસ સંબંધ છે?

હા.

આશ્ચર્ય અદ્ભુત ઘટના છે. આશ્ચર્ય જ કોઈ પણ સાધનાને સપ્રાણ બનાવી શકે છે. આશ્ચર્યનો ભાવ ન આવે તો મોટી શક્યતા એ છે કે સાધના શુષ્ક બની જાય. કૉન્સ્યસ માઈન્ડ શું કરે છે, ખ્યાલ છે? શરીર દેરાસરમાં બેઠેલ હોય અને એ ક્યાંય ફરતું હોય... દર્શનનો આનંદ શી રીતે મળે?

આશ્ચર્ય કૉન્સ્યસ માઈન્ડને, થોડીવાર માટે પણ સુવાડી શકે છે.

તમે અનુભવી શકો છો એ વાત... મુનિરાજ કે સાધ્વીજી ભગવતી સવારે ઊઠીને પહેલું કાર્ય રજોહરણને મસ્તકે લગાવવાનું કરે છે. એક આશ્ચર્ય મનમાં થાય છે : ‘ઓહ! પ્રભુનું આ અનુપમ દાન મને મળી ગયું છે!’ ને તરત જ આંખો ભીની બને છે તેમની. અને એ આંખોની ભીનાશ કહેતી હોય છે : પ્રભુ! મારી કોઈ સક્ષ્મતા નહિ, લાયકાત નહિ; અને છતાં તારું આ અપૂર્વ વરદાન મને મળી ગયું!

તમે પણ આવું કરી શકો. સવારે પ્રતિક્રમણ કરો ત્યારે ગરવળા-મુહપત્તીને મસ્તકે લગાવો. ‘ઓહ! આ અપૂર્વ ભેટ પ્રભુની મને મળી ગઈ છે!’ તરત જ આંખો ભીની બનશે.

‘નમુત્યુ ઇં’ સૂત્ર બોલતાં પહેલાં જો આ ભાવ આવે કે વાહ! છવ્વીસરો વર્ષ પૂર્વે ગાણધર ભગવંતોએ રંગેલ આ પ્રાસાદિક રંગના આજે મારા સુધી આવી ગઈ છે! અને હું એના ઉચ્ચારણ દ્વારા પ્રભુનાં ચરણોમાં વંદન કરીશ... આંખો ભીની બને જ.

‘વિસ્મયો યોગભૂમિકા’ નું સૂત્ર ઘણી સાધના-પરંપરાઓમાં છે.

એક ઝેન કથા યાદ આવે છે. શિષ્ય ગુરુની પાસે ગયો. વન્દન કરીને પૂછે છે : ‘ગુરુદેવ! ભગવાન બુદ્ધના ચહેરા પર કેવી શાન્તદશા/પ્રશમરસ હશે!’

ગુરુ પાટ પર બેઠેલ. બાજુમાં બારી હતી, સળિયા વગરની. ગુરુએ શિષ્યની બોગી પકડી. અને બારીમાંથી એને નીચે ફેંક્યો. ૬-૭ ફૂટ નીચે જ જમીન હતી. અને રેતી પથરાયેલી હતી. એથી વાગવાનું ન હતું. પણ આંગકો તો લાગે જ. ગુરુએ આ રીતે ફેંક્યો મને? આઘાત. આશ્ચર્ય.

અને એ વખતે ગુરુ બારીમાંથી ડોકિયું કરે છે. શિષ્ય ચત્તોપાટ પહેલ છે. ગુરુ એને પૂછે છે : ‘બેટા! હવે ખ્યાલ આવ્યો કે બુદ્ધ ભગવાનના ચહેરા પર કેવો પ્રશમરસ હશે?’ શિષ્યે કહ્યું : ‘હા જી’. બે મિનિટમાં જ તે ઊભો થઈને ગુરુની ગેમ્બરમાં આવ્યો. ગુરુનો ખૂબ ખૂબ આભાર માન્યો.

અહીં ગુરુએ વિસ્મય દ્વારા શિષ્યને આગળ વધાર્યો. પહેલાં ગુરુએ જોયેલું કે શિષ્યનો પ્રશ્ન જિજ્ઞાસાના સ્તરનો જ હતો... કૉન્સ્યસ માઈન્ડના સ્તરનો... ઉત્તર આપવાનો બહુ અર્થ નહોતો. ઉત્તર અપાયો હોત તો પણ એ ઉપરના જ મનમાં રહી જાત. ભીતર એની કોઈ હલગલ નહોત. ગુરુએ ધક્કો માર્યો. આશ્ચર્ય. કૉન્સ્યસ માઈન્ડ સહેજ સૂઈ ગયું. ગુરુએ પોતાનું મુખ બતાવ્યું. ગુરુના મુખ પર રહેલ અદ્ભુત શાન્તિને જોતાં જ એને થયું કે ગુરુના મુખ પર આવી અદ્ભુત શાન્તિ છે, તો બુદ્ધ ભગવાનના મુખ પર તો અપાર પ્રશમરસ હોય જ ને!

આશ્ચર્યની પૃષ્ઠભૂ પરનું આ દર્શન હતું.

આપણે પ્રભુનું દર્શન કરીએ છીએ. પણ યંત્રવત્ એ પ્રક્રિયા થતી હોય છે. જેને કારણે પ્રભુની નિર્મલતા, એમનો અદ્ભુત પ્રશમરસ કશું જ દેખાતું નથી.

પ્રભુની નિર્મલ, અતિ નિર્મલ દશાના દર્શન દ્વારા આપણામાં એ નિર્મલતા, આંશિકરૂપે પણ, કઈ રીતે પ્રગટે એ માટે પૂજ્ય દેવગન્ધર્જી મહારાજે પરમતારક શ્રી સુમતિનાથ પ્રભુની સ્તવનામાં સાત ચરણો આપ્યા છે. એ પૈકીનું પહેલું ચરણ તે આશ્ચર્ય. વિસ્મય. ‘તાહરી શુદ્ધતા ભાસ આશ્ચર્યથી...’

ગુર્જિએકે એક સરસ પ્રયોગ, આ સંદર્ભમાં કરેલો, તે યાદ આવે છે. એક સાધક સમી સાંજે ગુર્જિએક પાસે આવે છે. વિનંતી કરે છે : ગુરુદેવ! મને સાધના દીક્ષા આપો!

ગુર્જિએક તૈયાર જ હતા. પણ એમણે જોયું કે શિષ્ય તૈયાર નથી. શિષ્યને તૈયાર કરવાનું કામ પણ ગુરુ જ કરે ને! પહેલાં એને તૈયાર કરવો. પછી એને પરમરસ આપવો, પીવડાવવો.

ગુરુએ કહ્યું : આ હોલમાં ઉપરનો લાકડાનો બીમ (પાટડો) સુધારો વ્યવસ્થિત ગોઠવતા હતા. પણ એમનો સમય થયો એટલે તેઓ જતા રહ્યા. તું જરા ઉપર ચઢી જા તો! સાધક ઉપર ચઢ્યો. ગુરુ એને માર્ગદર્શન નીચેથી આપે છે : થોડોક જમણો બીમ સરકાવ. એણે જમણે સરકાવ્યો. ગુરુ કહે : અરે, આ તો વધારે જતો રહ્યો જમણી બાજુ. વચ્ચોવચ ન રહ્યો. હવે થોડોક ડાબે સરકાવ... એમ, ગુરુ જમણો, ડાબો... જમણો, ડાબો... બોલતાં જ ગયા. સાધક થાકી ગયો. એક સરખું, કડાફ્ટનું કામ. આખા દિવસનો પણ એ થાકેલો. સહેજ ઝપકી લાગી ગઈ; ઊંઘ આવી ગઈ... ગુરુ જુએ છે કે બરોબર બેઠો છે, પડે એમ નથી. ૧-૨ મિનિટ એને ઊંઘવા દીધો અને ગુરુએ નીચેથી બૂમ મારી : ‘એય, શું કરે છે?’ પેલો ગુરુ તરફ જુએ છે. પણ કોન્સ્યસ માર્ઈન્ડ સૂતું છે. એ એક ક્ષણ, ગુરુએ એની આંખોમાં જોયું. સાધક ત્યાં જ પામી ગયો.

શું હતું આ?

તમને પણ આવો અનુભવ થાય. ક્યારેક મહેમાનગતિએ ગયા હો. રાત્રે બે વાગ્યે બાથરૂમ જવા માટે બેઠા થઈ જાવ. અંધારું છે. એક ક્ષણ ખ્યાલ નથી આવતો કે તમે ક્યાં છો... કારણ બહુ જ મઝાનું છે, અને સાધનાની દૃષ્ટિએ મહત્ત્વનું. એ ક્ષણે તમે જાગો છો. કોન્સ્યસ માર્ઈન્ડ સૂતેલ છે. ત્રીસેક સેકન્ડમાં જ એ જાગૃત થઈ જાય છે. બધી યાદ તમને આવે છે. તમે ક્યાં છો, કાલે બાથરૂમ માટે ક્યાં ગયેલા...

ગુર્જિએફે આ તક પકડી. સાધક જાગ્યો. એની વિચારશક્તિ સુષુપ્ત છે. ગુરુએ જોયું. એ એક ક્ષણ ગુરુએ પકડી લીધી. શક્તિપાત થઈ ગયો.

વિસ્મયની ક્ષણોમાં બને છે એવું જ અહીં બનેલું હતું ને! કોન્સ્યસ માર્ઈન્ડ ગેરહાજર, તમે હાજર!

બોલો, વિસ્મયની પૃષ્ઠભૂ પર પ્રભુનું દર્શન કરો તો એ દર્શન તમે કરેલ કહેવાય ને? પ્રભુનું દર્શન. પ્રભુની નિર્મલ દર્શનું દર્શન. ‘તાહરી શુદ્ધતા ભાસ આશ્ચર્યથી...’

વિસ્મય. પહેલું ચરણ.

બીજું ગરણ : રુગિ... 'ઊપજે રુગિ...'

વિસ્મયની પૃષ્ઠભૂ પર નિર્મલ દશાનું દર્શન થયું. હવે એ પ્રભુની નિર્મલ દશા ગમે છે. એમ લાગે છે કે આ તો બેહદ સુંદર ઘટના છે.

આશ્ચર્ય અહીં ગમામાં - અત્યંત ગમામાં ફેરવાય છે. આ રુગિ - ગમો કામ એ કરશે કે બીજા પદાર્થો અને બીજી વ્યક્તિઓ પરનો ગમો ઊડી જશે.

એ રુગિ - એ પરમ પ્રીત હૃદયમાં આવે ત્યારે શું થાય એની વાત મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજય મહારાજે એક સ્તવનામાં કહી : 'પૂરન મન સવિ પૂરન દિરો, નહિ દુવિદ્યા કો લાગ...' પ્રભુની પ્રીતથી મન પૂર્ણ થયું તો બધે જ, બધું જ પૂર્ણ દેખાશે. દરેક વ્યક્તિમાં રહેલી પૂર્ણતા દેખાશે. આનંદ જ આનંદ.

રુગિ.

પરમ પ્રીત.

એ માટે જ તો આપણે આ જન્મમાં આવ્યા છીએ. પ્રભુનું દર્શન થાય અને આંખો ભરાઈ જાય. પ્રભુ! તું જ તો મને અહીં સુધી-મનુષ્યત્વના દ્વાર સુધી, ભક્તિની પગથાર સુધી લઈને આવ્યો. પ્રભુ! તારા આ ઋણમાંથી મને મુક્તિ શી રીતે મળે?

આપણે જે પણ નાની એવી પણ સાધના કરીશું તેય ઋણમુક્તિનો જ એક નાનકડો આયાસ હશે. આ ભાવદશામાં ભક્ત જે ભક્તિ કરે છે, એને સકારણ ભક્તિ કહેવાય છે. એ પછી નિષ્કારણ ભક્તિ મળે છે. એને ભક્તિ માટેની ભક્તિ કહેવામાં આવે છે. Devotion for devotion... ત્યાં કોઈ જ કારણ નથી. પ્રભુને ગાદ્યા વિના નથી રહી શકાતું માટે ભક્તિ કરું છું; આ ભાવ છે.

દૂધ કોઈ પીએ તો શક્તિ માટે પીએ. પણ ગાનો શોખીન માણસ બબ્બે કલાકે આ પીએ... તેને પૂછો તો શું કહે? આ વિના રહેવાતું નથી.

નિષ્કારણ ભક્તિની ધારામાં ભક્તિનું પ્રાધાન્ય રહે છે. મારા મોક્ષ માટે હું ભક્તિને સ્વીકારું, તો મારો મોક્ષ પહેલા ક્રમાંક પર જશે; ભક્તિ બીજા નંબર પર... પરંતુ નિષ્કારણ ભક્તિમાં તો ભક્તિ જ પ્રથમ ક્રમાંક પર છે.

મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજી મહારાજે સ્તવનામાં કહ્યું : 'મુક્તિથી અધિક તુજ ભક્તિ મુજ મન વસી, જેહસું સબળ પ્રતિબંધ લાગો...'

બીજા ચરણની વાત આપણે કરી રહ્યા છીએ. ‘રુચિ.’ પ્રભુની પરમ નિર્મલતા ગમે છે... પ્રભુ ખૂબ ખૂબ ગમે છે... ‘મેરે પ્રભુસું પ્રગટચો પૂરન રાગ...’

આ પ્રભુપ્રીતની, પ્રભુગુણપ્રીતની ધારા ત્રીજા ચરણે નિર્મલતા રૂપી તત્વની ઈચ્છામાં પરિણમે છે. ‘મને શું આવી નિર્મલતા-આંશિક રૂપે પણ-મળી શકે ખરી?’

અહીં ઈચ્છા છે; છતાં આ ઈચ્છાથી પ્રાપ્તિ દૂર છે.

કેમ?... આ ઈચ્છા તીવ્ર ઝંખનામાં ન ફેરવાય ત્યાં સુધી પ્રાપ્તિ દૂર જ રહેશે.

ઘણી વખત સાધકને પ્રશ્ન થતો હોય છે : મેં ઈચ્છા તો બહુ કરી. કાર્ય કેમ થતું નથી? સામાન્ય ઈચ્છા કાર્યપ્રાપક નથી બની શકતી.

‘ઠીક છે, મળે તો લઈ લઈએ. નહિતર, પછી આગળ... પછીના જન્મમાં!’ આ ઈચ્છાથી પ્રાપ્તિ નથી થતી.

પ્રભુ પણ કેમ મળતા નથી? કારણ આ જ છે : પ્રભુ જ જોઈએ અને પ્રભુ જોઈએ જ; આ ભૂમિકા વિના પ્રભુનું મિલન શક્ય કઈ રીતે બને? તમે જે ક્ષણે નક્કી કરો છો કે પ્રભુ જોઈએ જ... એ ક્ષણે તમારી એ તૈયારી હોય છે કે આના માટે જે પણ કરવું પડે તે કરીશ... સદ્ગુરુને પૂછીશ. તેઓ કહેશે તે બધું જ કરીશ. પણ મને પ્રભુ મળવા જ જોઈએ.

એક યુવાન સદ્ગુરુ પાસે આવ્યો. એને પ્રભુમિલનની તીવ્ર તડપન હતી. એણે પૂછ્યું : ગુરુદેવ! મને પ્રભુ કેમ મળે?

સદ્ગુરુએ પ્યારું સૂત્ર આપ્યું : ‘તુમ મીટો તો મિલના હોય...’ એ યુવાને પોતાના ‘હું’ને પરિઘમાં મૂકી દીધું. કેન્દ્રમાં પ્રભુ આવી ગયા!

આ હતી ઉત્કટ ઈચ્છા. તીવ્ર ઝંખના. ત્રીજા ચરણે સામાન્ય ઝંખના છે : મને પણ પ્રભુની નિર્મલતાનો અંશ મળો.

એટલે, ચોથા ચરણે ઝંખનાને તીવ્ર બનાવવી છે. એ ચરણનું નામ પણ મઝાનું

છે : તત્ત્વરંગ... નિર્મલતાની ઝંખના રૂપી તત્ત્વ દ્વારા પૂરું અસ્તિત્વ રંગાઈ જાય છે... અસ્તિત્વ પૂરેપૂરું ઝંખે છે આ નિર્મલતાને. પૂરું અસ્તિત્વ ઝખોળાઈ ગયું છે આ ઝંખનામાં.

ભક્તિમતી મીરાં યાદ આવે : 'લાલ ન રંગાઉં, હરી ન રંગાઉં, તેરે હી રંગ મેં રંગ દે ચુનરિયાં...' અને એ રંગ અસ્તિત્વના સ્તર પર જવો જોઈએ એની પ્રાર્થના કરતાં મીરાં આગળ વધે છે : 'ઐસા હી રંગ દે કી રંગના હી છૂટે, ધોબિયાં ધુએ ગાહે સારી ઉમ્મરિયાં...' પ્રભુની ભક્તિનો રંગ અસ્તિત્વના સ્તર પર એવો તો પ્રસારે કે રાગ-દ્વેષના ધોબીઓ ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરે તોય એ રંગ ઊતરે નહિ.

તીવ્ર ઝંખના.

પૂરું અસ્તિત્વ આ ઝંખનામાં ડૂબી ગયું હોય.

એક પ્રાચીન ઘટના યાદ આવે.

પારસીલ નામનો શ્રાવક પાટણ શહેરમાં વ્યવસાયાર્થે આવેલ. પાણ એ પ્રભુના ભક્ત હતા. એટલે પાટણના જિનાલયમાં ભક્તિ કરવા ગયા. પરમાત્મા બહુ જ મોટા. પારસીલ તો પ્રભુને જોઈને નાગવા લાગ્યા... આંખે શ્રાવણ-ભાદરવો. ગળે ડૂસકાં...

પ્રભુભક્ત ગૈતન્યદેવે શિક્ષાષ્ટકમાં કહ્યું છે :

નયનં ગલદશ્રૂધારયા, વદનં ગદગદ રુદ્ધયા ગિરા।

પુલકૈર્નિચિતં વપુઃ કદા, તવ નામગ્રહણે ભવિષ્યતિ॥

પ્રભુનું નામ લેતાં, એનું દર્શન કરતાં આંખો અશ્રુસભર હોય, ગળે ડૂસકાં અને શરીરે રોમાંગ હોય...

ભક્તિયોગાચાર્ય રામવિજય મહારાજ સ્તવનામાં કહે છે : 'સુણતાં જનમુખ પ્રભુની વાત, હરખે મારી સાતે ધાત...'.

કેટલી અદ્ભુત વાત!

પ્રભુની વાત સાંભળતાં, એનું નામ સાંભળતાં લોહી, માંસ, ચરબી અને હાડકાં સુધી સુખની અનુભૂતિ થાય.

પાસીલની ભક્તિ આવી હતી. ભગવાન બહુ મોટા હતા. પાસીલ વિગારે છે કે પ્રભુ કેટલો મોટા છે, જરા માપ લઉં. પોતાની વેંતથી એ પ્રભુને માપે છે.

એ વખતે હાંસી નામની શ્રાવિકા ત્યાં આવે છે. પાસીલની એ પરિચિત્તા હતી. ઓણીએ પૂછ્યું : પાસીલભાઈ, આવડી મોટી પ્રભુની મૂર્તિ તમારે ભરાવવી છે કે શું?

પાસીલની આર્થિક પરિસ્થિતિ એટલી સારી નહોતી. પણ ઓણે કહ્યું : બહેન! આવડા મોટા ભગવાન જ ભરાવવા છે એટલી ઇચ્છા નથી; એ પ્રભુને પધરાવી શકાય એવું ભવ્ય જિનાલય બનાવવાના પણ કોડ છે.

પાસીલ ઘરે જાય છે; આસુર નગરીમાં. ઝંખના તીવ્ર બને છે. આર્થિક પરિસ્થિતિ એકદમ ઊંચકાય છે. અને પાસીલ ભવ્ય જિનાલય બનાવરાવે છે, એવડા મોટા પ્રભુજી પણ ભરાવે છે... અને પ્રભુપ્રતિષ્ઠા બહેન હાંસીના હાથે કરાવે છે.

એ જિનાલય તે જ આજનું કુંભારિયાજી તીર્થનું નેમિનાથ દાદાનું ભવ્ય જિનાલય.

તીવ્ર ઝંખના.

પ્રભુની નિર્મલદશાનો અંશ મને ક્યારે મળે, ક્યારે મળે, ક્યા...રે મળે? એ જ જોઈએ, એ જ જોઈએ...

આવી ઝંખનાના સંદર્ભમાં સંત કબીરજી એક સરસ વાત કરે છે : ‘સબ તન શ્રવણ.’ સાંભળવાની - પ્રભુના ગુણોને સાંભળવાની અદમ્ય ઝંખના શું કરે? કાનને જ માત્ર એ પૂરા ઝંકૃત કરે એમ નહિ. ‘સબ તન શ્રવણ...’ પૂરું શરીર કાન બની જાય!

તીવ્ર ઝંખના.

ભક્તિમતી મીરાંની પ્રભુપ્રાપ્તિ માટેની ઝંખના તીવ્ર તડપનમાં ફેરવાયેલી. મીરાંએ પ્રભુને કહેલું : ‘તડફ તડફ જીવ જાસી...’ પ્રભુ! તું કેટલું તડપાવીશ? તડપી તડપીને મારા પ્રાણ નીકળી જશે. આ તડપન... અને પ્રાપ્તિ.

પૂજ્યપાદ આનંદધનજી ભગવંતે પણ કહેલું : ‘આનંદધન બિન પ્રાણ ન રહે છિન, કોટિ જતન કરી લીજે...’ પ્રભુ! તારા વિના એક ક્ષણ પણ મારા પ્રાણ નહિ

રહે... તીવ્ર ઝંખના... અને પ્રાપ્તિ.

ભક્તકવિ સૂરદાસજીને થયેલું કે રૂપરાશિ પરમાત્માને બે આંખોથી શી રીતે જોઈ શકાય? પ્રભુનાં દર્શનની અગણિત સમયની પ્યાસ બે આંખોનાં દર્શન વડે તુમિમાં શી રીતે ફેરવાય? તેમણે પ્રભુને પ્રાર્થના કરેલી : ‘લોગન રોમ રોમ પ્રતિ માંગું...’ પ્રભુ! હું ઈચ્છું છું કે મારે રૂંવાડે રૂંવાડે એક આંખ પ્રગટે...

તીવ્ર ઝંખના... ચોથું ચરણ.

પાંચમું ચરણ છે દોષોનો ઝંખ... નિર્મલ દશા ગમે છે, તીવ્ર રૂપે ગમે છે; એનું પ્રતિકલન તો અશુદ્ધિના ઝંખ રૂપે જ હોય ને!

ન આસક્તિજન્ય અશુદ્ધિ/દોષ ચાલે, ન દ્વેષજન્ય અશુદ્ધ પરિણતિ કે ન અહંકારજન્ય વૈભાવિક દશા.

ભક્તના સ્તર પર તમારી પાસે આ દૃષ્ટિબિન્દુ હોઈ શકે : પ્રભુને ગમે તે જ મને ગમે. પ્રભુને ન ગમે તે મને ન ગમે. મારામાં દોષો હોય તો તે પ્રભુને ગમશે? ના, નહિ જ ગમે... દોષો ખટક્યા...

એક સૂત્ર છે : દોષો ઝંખ્યા એટલે ગયા. બીજું એવું સૂત્ર છે : ગુણો ગમ્યા એટલે મળ્યા.

ઘણીવાર આપણને લાગે કે હું ગુણાનુરાગી છું. પણ ચકાસાવું જોઈએ કે એ ભ્રમ તો નથી ને!

ઘણીવાર કોઈ સાધકને કોઈ વ્યક્તિના ગુણો ગમે છે... પણ ઊંડું તપાસતાં ખ્યાલ આવે છે કે એ વ્યક્તિ ગમે છે, માટે એના ગુણો ગમે છે. અચ્છા, એ વ્યક્તિ કેમ ગમે છે? કદાચ એવું હોય છે કે એ વ્યક્તિ પેલા સાધકના અહંકારને પંખાળતી હોય છે.

તો, આ ગુણાનુરાગ હતો કે અહંકારાનુરાગ?

ગુણાનુરાગની એક સરસ ઘટના યાદ આવે છે. પાલનપુરના એક સાધક. એમના સ્નેહી મિત્રના યુવાન દીકરાએ સોળભત્તું કરેલ. તેનું પારણું પારણા પાંગમના હતું. તેની પત્રિકા પાલનપુરના સાધક પર આવી. સાધકને ગોસઠ પહોરી પૌષધ હતા. પર્યુપણ પર્વ પછી પણ વરઘોડો, ગૈત્ય પરિપાટી, તપસ્વી બહુમાન આદિ ઘણાં કાર્યક્રમો હતાં. એટલે વિગ્યાર્યુ કે અઠવાડિયામાં જઈ આવીશ. ૧૦-૧૨ દિવસ થઈ ગયા કામમાં. અને હવે તેઓ મુંબઈ જાય છે. રાત્રે નવ વાગ્યે સ્ટેશન પર ઊતર્યા. દશ વાગ્યે સ્નેહીને ત્યાં પહોંચ્યા.

યુવાન દીકરાની તો job ચાલુ થઈ ગયેલી. રોજની જેમ રાત્રે પોણાદશે ઘરે આવેલ. અને દશ વાગ્યે ડાઈનીંગ ટેબલ પાસે જમવા બેઠેલ.

પેલા ભાઈ સોળભત્તાના તપસ્વીની શાતા પૂછવા આવે છે. અને એ યુવાન રાત્રે દશ વાગ્યે ગરમ ભાખરી અને શાક ખાઈ રહેલ છે.

સાધકને સ્નેહી મિત્રે સોફા પર બેસાડ્યા. થોડીવારમાં યુવાન જમીને આવ્યો. સાધકની આંખો ખરેખર ભીની થઈ. તેમણે ખૂબ ભીના શબ્દોમાં કહ્યું : વાહ! તમે કેવી તો સરસ તપશ્ચર્યા કરી! અદ્ભુત... પ્રભુની કૃપા, ગુરુદેવનું પરચક્રખાણ અને તમારો સંકલ્પ... સોળભત્તું થઈ ગયું. ખૂબ અનુમોદના હૃદયપૂર્વક કરી. એ અનુમોદનાની પાછળ ખરેખર ગુણાનુરાગ હતો. એમણે વિગ્યાર્યુ : યુવાન સવારે બરોબર નાસ્તો કરીને ઘરેથી નીકળ્યો હશે. સાડાદશે કદાચ આ પીધી હશે. ઓફિસમાં લાંગ અવરમાં ઘરેથી લાવેલ ટિકિનમાંથી ગરમાગરમ ભોજન જમ્યો હશે. બપોરે આ અને ફૂટસ કે હળવો નાસ્તો કર્યો હશે. તો પણ એને રાત્ર જમવા જોઈએ છે. આવા યુવાને આવડી મોટી તપશ્ચર્યા કરી! વાહ! ખૂબ અનુમોદના...

ગુલાબનું ફૂલ અને કાંટાનું નીતનું સાહચર્ય હોય છે. ગુલાબને કાંટાથી વીંધાતું કોઈ જોશે તો એને એ નહિ જ ગમે. આટલા કુમળા ગુલાબની જોડે કાંટા! પણ કોઈ કાંટામાં ગુલાબ જુએ તો...? એને કેટલો આનંદ થાય!

આપણે આ વિધાયક/પોઝિટીવ દૃષ્ટિમાં જવું છે.

‘દોષથી ઊભવ્યો...’ પાંગમું ગરણ. હવે આખી દૃષ્ટિ બદલાઈ ગઈ છે. બીજામાં માત્ર ગુણો જ દેખાય છે. પોતામાં દોષો. બીજામાં દોષો દેખાતા હતા,

ત્યારે દોષયુક્ત સાધક પર દ્વેષ થતો. પોતામાં દોષ દેખાય છે ત્યારે એને કાઢવાનું મન થાય છે.

હું બાર-તેર વરસની વયનો હતો. દીક્ષાને એકાદ વરસ થયેલું. જૂનાડીસામાં અમે હતા... દાદાગુરુદેવ પૂજ્યપાદ ભદ્રસૂરીશ્વરજી દાદાના ઉપનિષદમાં મને બેસવાનું સૌભાગ્ય મળતું. દાદાગુરુદેવ ખૂબ વ્હાલ વરસાવતા.

એકવાર એવું બન્યું કે હું દાદાગુરુદેવ પાસે બેઠેલ. એક ભક્ત વન્દનાર્થે આવેલ... દાદાને વંદન કરી મારી પાસે બેઠેલ. અને એમાં વાત-વાતમાં એમણે કહ્યું કે ફલાણા ભાઈ બહારથી ધાર્મિક ગણાય છે. અંદર તો બધું પોલંપોલ છે. હું એ ગાડીમાં ચઢી ગયો. મેં કહ્યું : હા, મેં પણ આવું સાંભળ્યું છે. કોઈએ આવું કરવું ન જોઈએ...

પેલા ભાઈ ગયા પછી દાદાગુરુદેવે મને નજીક બોલાવ્યો. મારા માથા પર હાથ ફેરવતાં કહે : દીકરા, દીક્ષા પહેલાં તુ વેપારીનો દીકરો હતો ને? વેપારીનો દીકરો ક્યારેય ખોટનો ધંધો કરે ખરો? મેં કહ્યું : ના કરે. મને કહે : હમણાં પેલા ભાઈ કોઈની નિન્દા કરતા હતા... એ તો ગૃહસ્થ હતા. તું પ્રભુનો સાધુ છે. બેટા! નિન્દા આપણાથી કરાય? બીજું, નિન્દા કરવાથી આપણને નુકસાન જ થાય ને? પ્રભુની આજ્ઞાનું વિરાધન થાય, કોઈ આત્મા પર દ્વેષ થાય... કેટલું નુકસાન થાય? હવે આવું નહિ કરતો હો!

છટ્ટું ચરણ : દોષ ત્યાગ...

દોષો ડંખ્યા કે ગયા.

દોષો ડંખ્યા એટલે એક જાગૃતિ આવી કે દોષો મારામાં ન જ જોઈએ.

આ જાગૃતિ શું કરે છે એ જોવાનું રસપ્રદ છે. તમે ચા પી રહ્યા છો. કદાચ તમારું સંજ્ઞાવાસિત મન આસક્તિમાં જઈ રહ્યું છે... એ વખતે જાગૃતિ આવી જાય તો એ આસક્તિમાં ભળવાનું ન થાય. માત્ર જોવાનું થાય.

જાગૃતિને કારણે કર્મના ઉદયમાં વહેવાનું નહિ થાય. ઉદયાધીન ચેતના બને તો બંધ જ બંધ. અને ચેતના સ્વમાં જ રહી તો નિર્જરા જ નિર્જરા.

‘સમયસાર’માં કુન્દકુન્દાચાર્યજી આ જ લયમાં કહે છે : ‘કોહે કોહો...’ ક્રોધ થયો તો ક્રોધને... મારે શું? હું તો સ્વમાં જ છું.

દોષો ડંખ્યા પછી એ જાય જ... એ માટે એક સાધનાની ત્રિપટી બતાવી : આન્તરનિરીક્ષણ, સંકલ્પ અને જાગૃતિ.

રાત્રે આન્તરનિરીક્ષણ કરો કે દિવસમાં કયો દોષ આવી ગયેલો? એક વ્યક્તિ પર ગુસ્સો થયેલ હતો પોતે. તરત પકડાશે કે શું એ ગુસ્સો જરૂરી હતો? હસતા મોઢે, પ્રેમથી કહ્યું હોત એ વ્યક્તિને, તો સારું ન હતું?

આન્તરનિરીક્ષણ દ્વારા આ દોષ - ક્રોધ પકડાયો. હવે સંકલ્પ કરો કે આ ક્રોધ અઠવાડિયા સુધી તો નથી જ કરવો. કદાચ એવી શક્યતા ઊભી થશે કે તરત જાગૃતિ તમને અટકાવશે...

છેલ્લું ચરણ : રાગ-દ્વેષ આદિ દોષોની શિથિલતા દ્વારા મળેલ આન્તરિક નિર્મલતા. ‘ઢળે તત્ત્વ લિહે.’ શુદ્ધ રૂપ તત્ત્વના આસ્વાદ ભણી સાધક ઢળે છે.

1. સારાંશ

સ્વાનુભૂતિમાં જ્યાં માટે પૂજ્ય દેવગન્દ્રજી મહારાજ કહે છે તેમ પરનો અનુભવ છોડવાનો છે. (પુદ્ગલ અનુભવ ત્યાગ.) મનલાભ કે રાગ, દ્વેષ, આર્ડકાર આદિને શિથિલ કરવાના છે.

એ દોષોને શિથિલ બનાવવાનો એક માર્ગ પૂજ્ય દેવગન્દ્રજી મહારાજે પરમ તારક શ્રી સુમતિનાથ પ્રામુની સ્તવનામાં આપ્યો : પહેલાં તો પ્રામુની અદ્ભુત નિર્મલ દર્શાને જોતાં આશ્ચર્ય થાય છે. આશ્ચર્ય રુગિમાં-ગમમાં ફેરવાય છે. એ ગમો સાધક તરફ એ રીતે ફેરવાશે કે મારે પણ આ નિર્મલતાનો અંશ જોઈશો. આ ઝંખના તીવ્ર ઝંખનામાં ફેરવાશે. એ તીવ્ર ઝંખના દ્વારા રાગ, દ્વેષ આદિ દોષો ડંખશે, દોષો શિથિલ બનશે અને આત્મનિર્મલતા આંશિક રૂપે પ્રગટશે.

2. આધારસૂત્ર

તુમે પ્રભુ! જાણંગ રીતિ, સર્વ જગ દેખતા હો લાલ,
નિજ સત્તાએ શુદ્ધ સહુને લેખતા હો લાલ;
પર પરિણતિ અદ્વેષપણે ઉવેખતા હો લાલ,
ભોગ્યપણે નિજશક્તિ અનંત ગવેખતા હો લાલ... ૯/૨

પ્રભુ! તમે જ્ઞાતાભાવે સર્વ જગતને જુઓ છો. સર્વ દ્રવ્યોને આપ સ્વ-
સત્તાથી પરિપૂર્ણ તરીકે જુઓ છો અને કોઈ આત્મામાં કર્મવશ રાગાદિની
પરિણતિ દેખાય છે, તો તેની પણ આપ અદ્વેષપૂર્ણ રીતે ઉપેક્ષા કરો છો.
અને આપ પરમાનંદ સ્વરૂપ નિજ શક્તિનો ભોગ કરો છો...

સાધક તરફ આ સૂત્રો આ રીતે ખૂલી શકે :

- ૧) સર્વ પદાર્થોને સાધક જ્ઞાતાભાવે જુએ છે.
- ૨) દરેક આત્માને અનંત ગુણોથી યુક્ત જુએ છે સાધક.
- ૩) કોઈ આત્મામાં રાગ-દ્વેષ-અહંકાર દેખાય તોય એ માને છે કે આ
તો કર્મવશ આવેલ વિકાર છે. આત્મા તો શુદ્ધ જ છે.
- ૪) સાધક સ્વગુણોમાં સતત રમમાણ હોય છે.

■ ૨) સ્વાનુભૂતિવાન સાધકની જીવનશૈલી

પૂજ્યપાદ, પંચાસપ્રવરશ્રી ચન્દ્રશેખર વિજયજી મહારાજ સાહેબ સુરતમાં એક ભક્તને આંગણે પધારેલા. માંગલિક પ્રવચન વગેરે થઈ ગયું. લોકો વિખેરાયા.

ભક્તનો બંગલો મોટો હતો. ફર્નિચર બહુ જ કળાત્મક. ભક્તે કહ્યું : 'ગુરુદેવ! એક એક લાકડાની ખુરસી બનાવવા માટે મહિનાઓ સુધી કારીગરો મંડી પડેલા. કેવું ઊંડું કોતરકામ છે!' ગુરુદેવ સાંભળી રહ્યા. થોડીવાર પછી ઊભા થઈને એક ખુરસીને જોવા લાગ્યા. ભક્તે કહ્યું : 'સાહેબજી, કોતરકામ છેને સરસ!' ગુરુદેવે ધીરથી કહ્યું : 'હું તો એ જોતો હતો કે તું મરીને કદાચ કીડાના રૂપમાં અવતરે તો આમાં ક્યાં તું પેદા થાય?' અને પછી ગુરુદેવે કહ્યું : 'તું ગૃહસ્થ છે, તારે ત્યાં રાગરશીલું હોય એ બરોબર છે. પણ એમાં આટલી બધી આસક્તિ? આ આસક્તિ ન ચાલે, બેટા!'

ભક્ત સમજી ગયો. ઓરો કહ્યું : ગુરુદેવ! આપે મારી આંખો ખોલી આપી. બસ, આપની કૃપાથી હવે પદાર્થોમાં આસક્તિ ન જ રહે... વરદાન આપો, ગુરુદેવ!

પદાર્થ પદાર્થ છે, એ સારો પણ નથી, ખરાબ પણ નથી. આથી સાધક માટે ઉપયોગિતાવાદ છે. ખુરસી પર બેસવું પડે તેમ છે, ત્યારે ખુરસી જોઈશે. ન હોય તો ટેબલ પણ ચાલે. પણ ખુરસી કીમ કલરની જ જોઈએ કે લાલ રંગની; એ સંબંધમાં એને કોઈ જ વિચાર નથી.

આપણા વિદ્વદર્થ આચાર્યશ્રી શીલગન્ધર્વ સૂરીશ્વરજીએ જાણીતા પુરાતત્ત્વવિદ મધુસૂદન ઢાંકીના જીવનની એક ઘટના વર્ણવી છે.

મધુસૂદનભાઈને શોખ હતો કીમતી દાગીનાનો... પણ છેલ્લા દિવસોમાં તેઓ બધાને અલંકાર આપ્યા કરતા. આચાર્યશ્રીએ પૂછ્યું તે અંગે, તો શ્રી ઢાંકીએ કહ્યું : મહારાજજી, જીવનની નૌકા છૂટવાની પળ આવી ગઈ છે. હું નથી ઇચ્છતો કે એક પણ પદાર્થ મારી આજીબાજી એવો હોય કે જેના પર મને આસક્તિ રહે... જીવનની નૌકા છૂટે ત્યારે માત્ર પ્રભુમાં જ મારું મન હોય.

પદાર્થોની દુનિયા પર માત્ર જ્ઞાતાભાવ. સાધક આ ધારામાં જ આગળ વહે. મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજય મહારાજ સવાસો ગાથાના સ્વતનમાં કહે છે : ‘જ્ઞાયકભાવ જે એકલો, ગ્રહે તે સુખ સાધે...’

જ્ઞાયકભાવ (જ્ઞાતાભાવ) એટલે જોયોને જાણવાનું થાય ત્યારે પણ તેમાં ગમા કે અણગમાનો ભાવ ન રહે. પદાર્થ પદાર્થ છે. એમાં સારાપણા કે નરસાપણાનો ખ્યાલ એ સમાજપ્રભાવિત મનની દેણ છે. સાધક માટે છે માત્ર જ્ઞાતાભાવ.

સાધકની જીવનશૈલીમાં જેમ જડ જગત પ્રત્યે જ્ઞાતાભાવ છે, તેમ ચેતના જગત પ્રત્યે મૈત્રીભાવ છે.

સાધક દરેક આત્મામાં અનંત ગુણોને જોઈ શકે છે. શ્રીપાળકુમારે ધવળ શેઠમાં શું જોયેલું? મેં હમણાં એક સંગોષ્ઠિમાં પૂછેલું ભાવકોને : ‘ધવળ શેઠને જ્યારે રાજકર્મચારીઓ કેદમાં પૂરવા લઈ જતા હોય છે, ત્યારે શ્રીપાળ કહે છે : નહિ, એમને છોડી દો, એ મારા ઉપકારી છે. તો, ધવળ શેઠનો શ્રીપાળજી પર કયો ઉપકાર?’

લગભગ એક જ જવાબ મળે : તેમના વહાણમાં શ્રીપાળજી ગયેલા ને? મેં કહ્યું : એ બરોબર... એથી વધુ કોઈ ઉપકાર?

અદ્ભુત આ વાત છે. શ્રીપાળજીને લાગેલું કે સ્વાનુભૂતિ વિના તો અહીંથી જવાય જ નહિ. હું સ્વાનુભૂતિની નજીક પણ છું કે નહિ એ તો જ્ઞાની ગુરુદેવ જ કહી શકે. પણ સમભાવ મારામાં ગાઢ હોય તો હું અનુમાન કરી શકું કે હું સ્વાનુભૂતિની નજીક છું.

એમાં એકવાર ધવળ શેઠ વહાણમાંથી એમને દરિયામાં ફેંકે છે. શ્રીપાળકુમાર તો દરિયાકિનારે પણ આવી ગયા. ધવળ શેઠનાં વહાણો એ બંદરે લાંગર્યા. ધવળ શેઠ રાજા પાસે એમના બંદર પર ધંધાની અનુમતિ માગવા ગયા. ત્યાં શ્રીપાળજીને જોઈને એમના પેટમાં તેલ રેડાણું : ‘આ...? આ અહીં ક્યાંથી? એને તો દરિયામાં ફેંકેલો મેં... અને અહીં તો રાજ્યાધિકારી તરીકે બેસી ગયો છે...’

આ વખતે શ્રીપાળજીને એમને જોતાં સહેજ પણ ગુસ્સો નથી આવતો. આંખમાં લાલાશનો ટીસીયો પણ ફૂટતો નથી... ત્યારે એમને થયું કે સમભાવ મારામાં છે.

પણ મારામાં સમભાવ છે કે નહિ, એની પરીક્ષા તો ધવળ શેઠે કરી. માટે એ મારા ગુરુ થયા. ગુરુ તો ઉપકારી જ ગણાય ને!

જોકે, વિચારતાં એમ લાગે કે શ્રીપાળજી આથી પણ ઊંચે હતા. એમનામાં હતો ચૈતન્ય પરનો સમાદર. 'રેવરન્સ ફોર ધ લાઈફ.' ધવળ શેઠમાં રહેલ અનંત ગુણોને શ્રીપાળજીએ જોયેલા.

સામાન્ય સાધકને કદાચ કોઈમાં દોષ દેખાઈ જાય : આમાં કોઈ છે, આ વ્યક્તિમાં અહંકાર છે... બીજામાં દોષ દેખાય એ આપણી દોષદ્રષ્ટિને જ કારણે છે. મારા ગણના કાગમાં ડાઘ હશે તો મને સામી વ્યક્તિનાં વસ્ત્રો પર ડાઘ દેખાશે... કરવું શું જોઈએ એ વખતે? એ સમયે માત્ર એક જ કાર્ય કરવું જોઈએ, ગણના કાગને લૂછી નાખવાના.

આ વાત સાધકની જીવનશૈલીમાં એ રીતે પ્રવેશશે કે સાધક પોતાની દોષદ્રષ્ટિને ગુણદ્રષ્ટિમાં ફેરવશે.

એક દ્રષ્ટિબિન્દુ આ રહેશે : તાવ કોઈને આવ્યો તો તાવ ખરાબ છે; તાવ જેને આવ્યો એ વ્યક્તિ તો ખરાબ નથી. આવું જ અહીં માનવું જોઈએને કે દોષ ખરાબ છે, દોષી વ્યક્તિ ખરાબ નથી. અને એવા દોષો તો મારામાં પણ ક્યાં નથી?

કેટલું સરસ લાગે!

પરમપાવન દશવૈકાલિક સૂત્રમાં પ્રભુની એક આજ્ઞા આવી : 'બેટા! તું સર્વ પ્રાણીઓનો મિત્ર બની જા!' સાધક કહે છે : 'પ્રભુ! તારી આજ્ઞા શિરોધાર્ય છે. પણ પ્રભુ, બધાના મિત્ર શી રીતે બનવું?' પ્રભુ મઝાનો માર્ગ ચીંધે છે : 'તું બધા જ આત્માઓને સમ્યક્ રીતે જો!'

પ્યાલ નથી આવતો સાધકને કે બધા આત્માઓને સમ્યક્ રીતે જોવા એટલે શું? ગુરુદેવ એને સમજાવે છે કે બેટા! અત્યાર સુધી તારી દ્રષ્ટિ એ જ રહી છે કે મારા અહંકારને પંપાળે, મને સારો માને તે સારા... મને ખરાબ માને તે ખરાબ... બેટા! તારી ભ્રામક માન્યતાના માપદંડથી જ તે બધા આત્માઓને જોયા છે. તું તારી આ ભ્રામક દ્રષ્ટિને છોડીને બધા જ આત્માઓમાં રહેલ સિદ્ધત્વને જો.

પ્રભુની, ગુરુદેવની આ વાણી હૃદયમાં આત્મસાત્ થાય છે અને સાધક બધા જ આત્માઓનો મિત્ર બની રહે છે.

સાધકની જીવનશૈલી હવે પૂર્ણ આંતરવેભવને માણવા માટે આગળ વધે છે. ભીતર તો છે આનંદ જ આનંદ. સાક્ષીભાવ આવી ગયો. હવે? ઘટના આમ ઘટે કે તેમ ઘટે. ભીતરી સ્વસ્થતા અકબંધ જ રહેશે.

મહામહિમ સીમંધર પ્રભુને સૌધર્મેન્દ્રે પૂછેલું : ભગવન! ભરત ક્ષેત્રમાં આજે જ્ઞાનીપુરુષ કોણ છે? પ્રભુએ પૂ. દેવરાન્દ્રજીનું નામ આપ્યું. સૌધર્મેન્દ્ર બ્રાહ્મણના રૂપમાં પૂજ્ય દેવરાન્દ્રજી મહારાજ બિરાજમાન હતા ત્યાં આવે છે. તે વખતે પૂજ્યશ્રીજીનું પ્રવચન ચાલી રહ્યું હતું. સૌધર્મેન્દ્ર પાછળ બેસી ગયા સભામાં. પૂજ્યશ્રીજીને પોતાના વિશિષ્ટ શ્રુતબળથી આ ખ્યાલ આવી ગયો. છતાં, જે રીતે તેઓ પ્રવચન આપતા હતા, એ જ શૈલી પૂજ્યશ્રીએ ચાલુ રાખી. ઇન્દ્રને પ્રભાવિત કરવાનો કોઈ જ વિચાર ન હતો.

પ્રભુથી પ્રભાવિત થયેલ વ્યક્તિત્વને ન તો બીજાને પ્રભાવિત કરવાનો વિચાર આવે, ન એ કોઈથી પ્રભાવિત થાય.

સહજ રીતે જ એમની જીવનયાત્રા વહ્યા કરે છે. સાધકની આ મઝાની જીવનશૈલી.

2. સારાંશ

સાધકની જીવનશૈલીમાં મુખ્યત્વે ત્રણ બાબતો છે.

જડે જગત પ્રત્યે એની પારો જ્ઞાનાભાવ છે. જેથી કોઈ પદાર્થ સારો છે કે ખરાબ છે આવી વિચારણા દ્વારા રાગ કે દ્વેષ થાય નહિ.

દરેક આત્મામાં રહેલ અનંત ગુણોને જોતાં દરેક આત્મા પર મૈત્રીભાવ પ્રગટે છે. કોઈના દોષો દેખાતા નથી. એથી સાધકની આંતરિક દશા જીર્વદૈવ આદિથી મલિન થતી નથી.

સાક્ષીભાવ આદિ ગુણોનો ઉઘાડ થવાથી ભીતરી દશા પ્રસન્નતાસભર બને છે.

૩. આધારસૂત્ર

આદ્યુ આચરણ લોક ઉપચારથી,
શાસ્ત્ર અભ્યાસ પણ કાંઈ કીધો;
શુદ્ધ શ્રદ્ધાન વળી આત્મ અવલંબ વિણ,
તેહવો કાર્ય તેણે કો ન સીધો... ૨૪/૩

પ્રભુએ કહેલ અમૃત અનુષ્ઠાનો કર્યા - સામાયિક, પ્રતિક્રમણ આદિ - પણ એ પ્રભુની આજ્ઞા પ્રમાણે ન થયાં.

શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યો, પરંતુ એ શબ્દોનો ભીતરી સંસ્પર્શ ન થયો.
શુદ્ધ શ્રદ્ધા અને આત્મગુણોનાં અવલંબન વિના આ કાર્યો થયાં;
માટે એ સાર્થક ન થયાં.

(અમૃત અનુષ્ઠાનો પ્રભુની આજ્ઞાપૂર્વક અને શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ ભીતરી સ્પર્શપૂર્વક થવો જોઈએ. આ રીતે, શુદ્ધ શ્રદ્ધા અને આત્મગુણો - જ્ઞાન, દર્શન આદિ - નું અવલંબન મળતાં અનુષ્ઠાન અને શાસ્ત્રાભ્યાસ સાર્થક થાય છે.)

■ ૩) અનુભૂતિ આ રહી :

ધરણાશા શ્રેષ્ઠી સાણકપુર તીર્થના નિર્માણાધીન મહાપ્રાસાદમાં સ્થપતિ જોડે ફરી રહ્યા હતા. શ્રેષ્ઠીએ અદ્ભુત શિલ્પકાર્ય જોઈ પરિતોષ વ્યક્ત કર્યો.

સ્થપતિની ઈચ્છા હતી કે શ્રેષ્ઠીની મૂર્તિ પ્રભુના દરબારમાં મુકાય. એમણે આનો ઈશારો આપ્યો. ત્યારે શ્રેષ્ઠીએ કહ્યું : મારી મૂર્તિ પ્રભુના દરબારમાં મૂકી શકાય. પણ ત્રણ શરતો મારી છે : મૂર્તિ બહુ નાનકડી જોઈએ, મૂર્તિ પર પ્રભુની દૃષ્ટિ સતત પડવી જોઈએ, અને કોઈની દૃષ્ટિ એ મૂર્તિ પર ન પડવી જોઈએ.

એ રીતે મૂર્તિ મુકાઈ.

મેં જ્યારે એ મૂર્તિને જોઈ, ગાઈડ મને બતાવી ત્યારે તો ખ્યાલ જ આવ્યો, હું અહોભાવથી પ્રસન્ન થઈ ગયો. મેં કહ્યું : ધરણાશા! તમે તો સાધનામાર્ગના મઝાના આયામો ખોલી આપ્યા.

પોતાની સાધના સાધકને નાનકડી લાગે. એ સાધના પર પ્રભુની દૃષ્ટિ સતત પડવી જોઈએ. મતલબ કે, એ સાધના પ્રભુ દ્વારા પ્રમાણિત થયેલી હોવી જોઈએ. અને ત્રીજી વાત : લોકોની નજર એ સાધના પર ન પડે. કારણ કે કોઈ એની પ્રશંસા કરે ને અહંકાર આવી જાય તો...?

એક પછી એક આ ત્રણે વાતો જોઈએ. પહેલી વાત : સાધકને પોતાની સાધના નાનકડી લાગે.

નાનકડી એટલા માટે લાગે છે કે સાધક સમજે છે કે સાધના પર પ્રભુનું જ સ્વામિત્વ છે. મહોપાધ્યાય યશોવિજય મહારાજે કહ્યું : 'તું ગતિ...' પ્રભુ! સાધનામાર્ગમાં તું જ મારી ગતિ છે. પ્રભુની કૃપા વિના સાધનામાર્ગમાં એક ઈંચ, એક સેન્ટીમીટર પણ ચાલી ન શકીએ.

મહોપાધ્યાયજી યશોવિજય મહારાજે પાર્શ્વનાથ પ્રભુની સ્તવનામાં કહ્યું : 'ઈતની ભૂમિ પ્રભુ તુમ હિ આણ્યો...' પ્રભુ! મનુષ્યજીવન સુધી, સાધનાના આ માર્ગ સુધી તું જ મને લઈ આવ્યો છે.

કલિકાલસર્વજ્ઞશ્રી હેમચન્દ્રાચાર્યે 'વીતરાગસ્તોત્ર'માં કહેલું છે :

'ભવત્પ્રસાદેનૈવાહમિયતીં પ્રાપિતો ભુવમ્...'

માત્ર અને માત્ર પ્રભુની કૃપાથી જ સાધનામાર્ગે જઈ શકાય છે.

એક સંગોષ્ઠિમાં એક ભાવકે મને પૂછેલું : ગુરુદેવ! પ્રભુ જ સાધનામાર્ગે આગળ લઈ જાય છે એવું કઈ રીતે માની શકાય?

મેં એક ઉદાહરણ આપીને આ વાત સમજાવેલી : એક ભાઈ અસાધ્ય દર્દથી પીડાતા હતા. ઘણા બધા ડોક્ટરો, વૈદ્યોની દવા કરી. દર્દ ટસાનું મસા ન થાય.

એમાં એક વૈદ્ય અનુભવી મળી ગયા. છ મહિના એમની દવા કરી. સ્વસ્થ થઈ ગયા ભાઈ. શરીર એકદમ સરસ થઈ ગયું. એક મિત્રે એની તબિયત જોઈ. ખુશ થઈ ગયો. કહે : આટલો સ્વસ્થ શી રીતે થયો? એણે કહ્યું : વૈદ્યની દવાથી...

અહીં એ કેડિટ વૈદ્યને જ આપશે ને! ભાઈ, દવા કોણે લીધી? ચરી કોણે પાળી? પણ ના, આ વૈદ્ય ન મળ્યા હોત તો...?

આ જ રીતે પ્રભુનો સાધનાપથ ન મળ્યો હોત તો...?

આ સંદર્ભમાં, સાધકને પોતાની સાધના નાનકડી લાગે. સાધનાનું સમીકરણ આપણે ત્યાં આવું છે : ૯૯ ટકા કૃપા, ૧ ટકો પ્રયત્ન...

સમર્પણ સાધક પાસે આવી ગયું એટલે બીજું બધું પ્રભુ અને સદ્ગુરુ કરી આપે.

બીજી વાત : સાધના પ્રભુ દ્વારા પ્રમાણિત/સર્ટિફાઈડ જોઈએ.

પ્રભુ સાધનાને પ્રમાણિત ક્યારે કરે છે?

જ્યારે સાધનાપથ પર ચાલતાં તમારા રાગ, દ્વેષ અને અહંકાર શિથિલ બને. તો, સાધક તરીકે તમારું એક આન્તરનિરીક્ષણ જોઈએ કે રાગ, દ્વેષ, અહંકાર ઘટી રહ્યા છે કે કેમ તે તમે જુઓ.

ત્રીજી વાત : સાધના તમારી ગુમ રહેવી જોઈએ. કોઈ જાણી જાય એ બીજી વાત છે; તમારી કોશિશ એ રહેવી જોઈએ કે કોઈ એ જાણે નહિ. કોઈ વ્યક્તિ એ જાણે, અનુમોદનાના લયમાં એ પ્રશંસા કરશે અને તમને અહંકાર આવે તો...?

હિમ્મતભાઈ બેડાવાળા જેવા પ્રખર સાધકો પણ મોટી આયંબિલની ઓળીમાં આયંબિલ પોતાના ઘરે કરતા. આવા ઉત્કૃષ્ટ સાધકોની આ કેવી જાગૃતિ! કોઈ પ્રશંસા કરશે કે આવા મોટા તપસ્વીઓ ૧-૨ દ્રવ્યથી આયંબિલ કરી લે છે! આવી પ્રશંસામાં સહેજ પણ લસરી ન જવાય એની જાગૃતિ!

સાધનાના ઊંડાણ સાથે સ્વાધ્યાયનું ઊંડાણ પણ જોઈશે.

કઈ રીતે ઊંડાણ આવે?

પ્રભુના શબ્દો હૃદયસ્પર્શી બને ત્યારે ઊંડાણ આવે. એ પ્યારા શબ્દો સાંભળતાં આંખો ભીંજાય. આંખો છલક છલક છલકાય.

હું પરમપાવન શ્રી આચારાંગ સૂત્રનો સ્વાધ્યાય દર વર્ષે કરતો. પરંતુ એકવાર મહાભારતની એક ઘટના વાંચ્યા પછી પ્રભુના એ પ્યારા શબ્દોને વાંચવાનો આખો મારો લય બદલાઈ ગયો.

ઉદ્ભવજી રથમાં બેસીને વૃન્દાવન આવે છે. રથને જોઈને ગોપીઓ આવે છે. રથને એ ઘેરી વળે છે. રથનું બારણું ખૂલે છે. ઉદ્ભવજી બહાર નીકળ્યા. તેમણે ગોપીઓને કહ્યું : નિરાશ નહિ થતાં. શ્રીકૃષ્ણ આજે આવી શક્યા નથી. પણ એમણે તમારા પરનો એક સરસ પત્ર લખી આપ્યો છે. લ્યો, આ પત્ર વાંચો! લ્યો!

એક પણ ગોપી આગળ આવતી નથી પત્રને લેવા. ઉદ્ભવજી વિચારમાં પડી ગયા. શ્રીકૃષ્ણના નામ પર ઘેલી થયેલી આ ગોપીઓ શ્રીકૃષ્ણનો પત્ર લેવા કેમ નથી આવતી?

ગોપીઓની એ સમયની મનોભાવનાને ભક્ત કવિ સૂરદાસજીએ એક પદમાં સરસ આલેખી છે : ‘પરસે જરૈ...’ ગોપીઓને થાય છે કે શ્રીકૃષ્ણના વિરહમાં અમે ઝૂલસી રહ્યા છીએ, બળી રહ્યા છીએ, અમારા શરીરમાં વિરહની આગ ઉઠેલી છે. અમારા હાથથી કાગળ લેવા જઈશું તો એ પત્ર બળી જશે નહિ?

ચાલો, પત્રને હાથમાં ન લો. નજીક આવીને વાંચો તો ખરા! એક પણ ગોપી ઉદ્ભવજીના હાથમાં રહેલ પત્રને વાંચવા પણ આગળ નથી આવતી.

કેમ?

સૂરદાસજીએ કહ્યું : ‘બિલૌકે ભીંજે...’ અમે એ પત્રને વાંચવા જઈશું, આંખોમાંથી આંસુની ધાર નીકળતી હશે. શ્રીકૃષ્ણના અક્ષરો ગેરોઈ નહિ જાય?

શી અદ્ભુત ભાવદશા ગોપીઓની!

આ ઘટના વાંચી મારી આંખો ભીંજાઈ. અને પછી, શ્રી આચારાંગ સૂત્રનો સ્વાધ્યાય ભીની ભીની આંખે જ થયો.

આ ભીનો સ્વાધ્યાય જ સ્વાનુભૂતિમાં પરિણમ્યો...

સાધના અને સ્વાધ્યાયનું આ ઊંડાણ આવવાની પાછળ બે પરિબળો છે : શ્રદ્ધા અને આત્મગુણોનું અવલંબન...

શ્રદ્ધા...

વિશ્વાસ, આસ્થા અને શ્રદ્ધા આવો એક ક્રમ છે.

તે વિષયનો જાણકાર માણસ પ્રસ્તુત વિષય પર કશુંક કહે તે પર વિશ્વાસ રાખવો તે વિશ્વાસ. જેમ કે, ધૂળિયા રસ્તામાં હું ચાલતો હોઉં. બે રસ્તા ફાટે ત્યારે મને ખ્યાલ નહિ આવે કે મારે કયા રસ્તે જવું? હું નજીકના ખેતરમાં હળ હાંકતાં ખેડૂતને પૂછીશ : ભાઈ, મારે કયા રસ્તે જવું? ખેડૂત કહેશે એ રસ્તે હું જઈશ. ખેડૂતના વગન પરનો આ મારો વિશ્વાસ તે વિશ્વાસ.

આપણા જ્ઞાની મહાપુરુષોએ જે વાતો કરી છે તેના પર હૃદયના ઊંડાણથી, ભક્તિપૂર્વક વિશ્વાસ કરવો તે આસ્થા.

અને એ મહાપુરુષોએ કહેલ તત્ત્વો પરની અનુભૂતિમૂલક આસ્થા તે શ્રદ્ધા.

આત્માના આનંદ આદિ ગુણોની આંશિક અનુભૂતિ તે શ્રદ્ધા... અને એ જ ગુણોની વિશેષ અનુભૂતિ તે આત્મગુણ અવલંબન...

આ શ્રદ્ધા અને આત્મગુણોના અવલંબને સાધના અને સ્વાધ્યાયને સપ્રાણ બનાવ્યા.

સ્વાનુભૂતિ ક્યાં દૂર છે? આ રહી!

૩. સારાંશ

સાધનાનું ઊંડાણ ત્રણ રીતે આવે છે : આપણી સાધના આપણને નાની લાગે, આપણી સાધના પ્રભુ દ્વારા પ્રમાણિત અને, આપણી સાધના ગુપ્ત રહે. સ્વાધ્યાયમાં ઊંડાણ આવશે પ્રભુના શબ્દો હૃદયસ્પર્શી બનવાને કારણે. મતલબ કે, સાધના અને સ્વાધ્યાયમાં શ્રદ્ધા અને આત્મગુણાવલંબન વડે ઊંડાણ આવે છે. જે ઊંડાણ સાધનાના એક એક પડાવ તરફ સાધકને આગળ ને આગળ લઈ જશે.

સ્વાનુભૂતિ આ રહી!

પ. પૂ. આચાર્ય રશોવિજયસૂરિ મ.સા. દ્વારા લખાયેલ પુસ્તકો

- દરિયન તરસીએ... ભા.૧-૨ (દ્વિતીય આવૃત્તિ)
- બિહુરત જાએ પ્રાણ... (દ્વિતીય આવૃત્તિ)
- આતમજ્ઞાની શ્રમણ કહાવે... (દ્વિતીય આવૃત્તિ)
- મેરે અવગુન ચિત્ત ન ધરો... (દ્વિતીય આવૃત્તિ)
- ઋષભ જિનેશ્વર પ્રીતમ માહરો રે... (દ્વિતીય આવૃત્તિ)
- પ્રભુનો પ્યારો સ્પર્શ
- આત્માનુભૂતિ
- અસ્તિત્વનું પરોઢ
- અનુભૂતિનું આકાશ
- રોમે રોમે પરમસ્પર્શ
- પ્રભુના હસ્તાક્ષર
- ધ્યાન અને કાચોત્સર્ગ (દ્વિતીય આવૃત્તિ)
- પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે
- એકાન્તનો વૈભવ (તૃતીય આવૃત્તિ)
- રસો વૈ સઃ (દ્વિતીય આવૃત્તિ)
- સાધનાપથ (દ્વિતીય આવૃત્તિ)
- પરમ! તારા માર્ગે (દ્વિતીય આવૃત્તિ)
- પ્રગટ્યો પૂરન રંગ
- સાધનાનું શિખર
- વાત્સલ્યનો ઘૂલવતો સાગર
- સમાધિ શતક (ભાગ ૧ થી ૪)
- સમુંદ સમાના બુંદ મેં
- સ્વાનુભૂતિની પગથારે
- સદ્ગુરુઃ શરણં મમ
- નિરંજન નાથ મોહિ કેસે મિલેંગે?
- દિલ અટકો તોરા ચરન કમલ મેં...
- મોક્ષ તમારી હથેલીમાં...
- ધ્યાન : આંતર યાત્રા (હિન્દી આવૃત્તિ)
- ધ્યાન : આંતર યાત્રા (દ્વિતીય આવૃત્તિ)
- જુગ જુગથી ઝંખું છું તમને...

Coming Soon

- ઋષભ જિનેશ્વર પ્રીતમ માહરો રે... (દ્વિતીય આવૃત્તિ)
- સ્વાનુભૂતિ (હિન્દી આવૃત્તિ)
- Meditation : A Journey within
(Dhyan : Antar Yatra in English)

પ્રથમ આત્મદર્શન-આત્મઅનુભવ

આત્માને સમ્યક્ પ્રકારે અને તે જે રીતે છે તે રીતે,
તેના મૂળ સ્વરૂપે ઓળખવો તથા જોવો તે સમ્યગ્દર્શન.
આત્મઅનુભવ અને સમ્યગ્દર્શન એક જ છે.
શુદ્ધ આત્માની પ્રતીતિ પણ તેને જ કહેવાય.
જે સમયે આત્માને સમ્યક્ પ્રકારે જોયો,
તે જ સમયે શ્રદ્ધા સમ્યક્ બની.
અનુભવમાં વિકલ્પ ન હોય.
જ્યાં સુધી આત્માને પ્રત્યક્ષ અનુભવ્યો નહોતો,
ત્યાં સુધી શ્રદ્ધા શંકાવાળી હતી.
જ્યારે આત્માને પ્રત્યક્ષ અનુભવ્યો,
પછી જે શ્રદ્ધા થઈ તે નિશ્ચય બની.
અનુભવીએ જુદું તથા શ્રદ્ધા જુદી થાય એવું ન બને.
જે સમયે સમ્યગ્દર્શન થયું, આત્માની શુદ્ધ પ્રતીતિ થઈ,
તે સમયે જ્ઞાન જે મિથ્યાત્વવાળું હતું,
તે પલટાઈને સમ્યક્ બન્યું.
આમ સમ્યગ્દર્શન-સમ્યગ્જ્ઞાન બંને સાથે જ થયું.

સ્વાનુભૂતિ

પૂજ્ય પંચાસજી ભગવંત
ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજા
(હસ્તાક્ષરનું અક્ષયપાત્ર
ભાગ - 27, પેજ નં. 2)